

84/4480P/5-5
III 37

D 5357

КОБЗАР

Учениці V. класи Української Реальної
Гімназії в Новім Ульмі Марії
Бухенко за пильність і кращі
успіхи в науці.

Др. М. М. М. М.
Директор Гімназії.

2. 37

WITH COMPLIMENTS
UKRAINIAN CANADIAN COMMITTEE
701 McIntyre Building
WINNIPEG, MAN. CANADA

Канадсько-Український Бібліотечний Центр

Канадське Товариство Приятелів України
Торонто - Канада

UNRRA
TEAM 165
NEBULUM-CENTRE

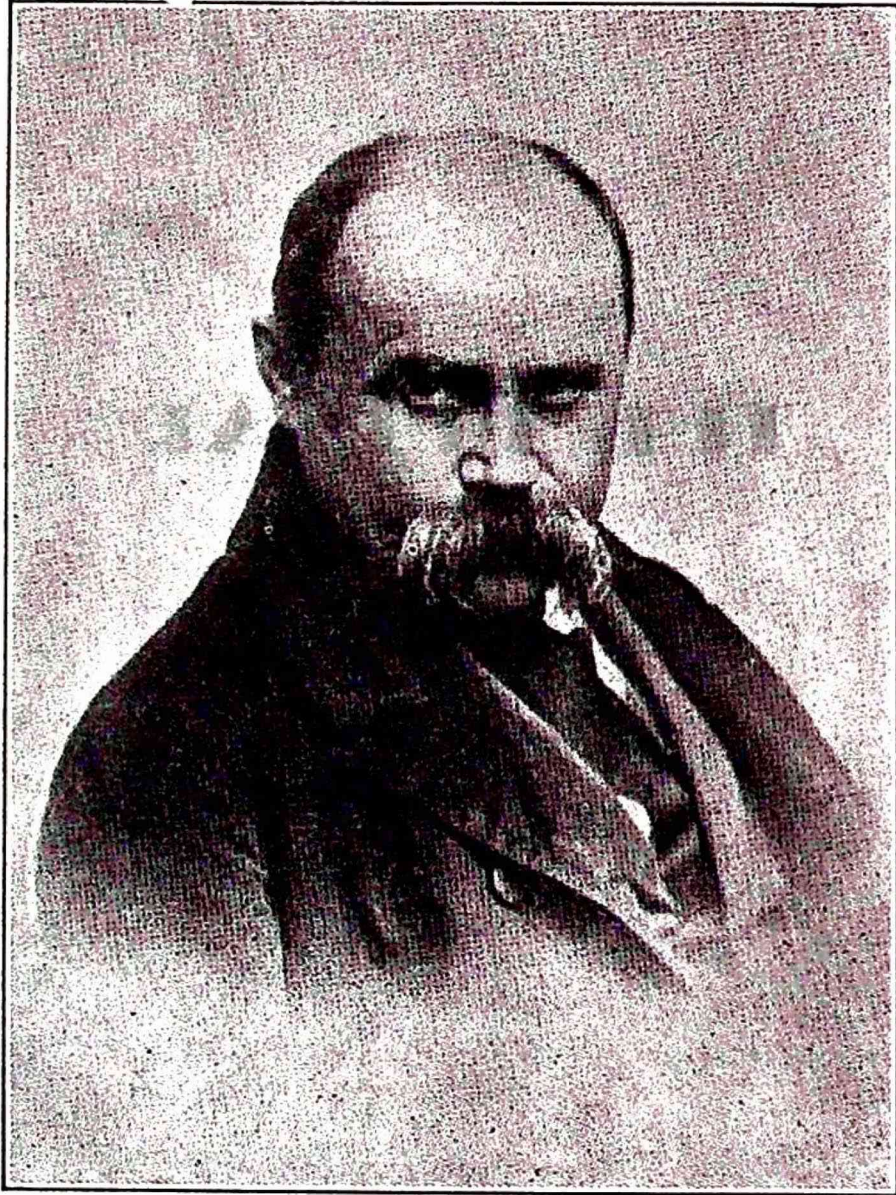

THE KOBZAR

Poems

by

Taras Shevchenko

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

84(4УЖР)5-5

III 37

КОБЗАР

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

7.22/102

Вибір популярних віршів

1944

“КУЛЬТУРА Й ОСВІТА”

Виннипег

CULTURE AND EDUCATION

P. O. Box 3113, Winnipeg, Manitoba, Canada

1588 N 3837

**Вірші вибрав, упорядкував та пояснив
О. ІВАХ, Б.А.**

Printed by The Ukrainian National Publishing Co., Ltd.

209 Jarvis Avenue, Winnipeg, Man.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Є більше улюблені й менше улюблені та знані Шевченкові вірші. А що не під силу нам видати повного „Кобзаря,” хоч і як потрібно, то видаємо у цій книзі бодай те, що є найбільш улюблене та знане з Шевченкових віршів. Тому то прийшлося нам деякі вірші скоротити, з інших подати тільки уривки, а деякі й зовсім опустити. Та й те, що подаємо в цій книзі, все пояснюємо, бо-ж не все добре зрозуміле й відоме з „Кобзаря.” Цей „Кобзар” із вибраних Шевченкових віршів призначений головно для молоді та взагалі для молодих серцем людей.

КУЛЬТУРА Й ОСВІТА.

**СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ,
ЛЮБІТЬ ІІ!... ВО ВРЕМЯ ЛЮТЕ,
В ОСТАННІЮ, ТЯЖКУЮ МІНУТУ
ЗА НЕЇ ГОСПОДА МОЛІТЬ!**

—ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Про Україну Нашу Милу

СЕЛО УКРАЇНСЬКЕ

(З поеми „Княжна”)

Село! І серце одпочине...
Село на нашій Україні —
Неначе писанка: село
Зеленим гаєм поросло;
Цвітуть сади, білють хати,
А на горі стоять палати
Неначе диво, а кругом
Широколистії тополі;
А там і ліс, і ліс, і поле,
! сині гори за Дніпром...
Сам Бог вітає над селом!

РАНОК НА УКРАЇНІ

(З поеми „Причинна”)

Защебетав жайворонок,
Угору летючи;
Закувала зозуленька,
На дубу сидючи;
Защебетав соловейко,
Пішла луна гаєм;
Червоніє за горою;
Плугатар співає.
Чорніє гай над водою,
Де ляхи ходили;
Засиніли понад Дніпром
Високі могили . . .

МОРСЬКИЙ ПОХІД КОЗАКІВ

(Іван Підкова)

Було колись в Україні—
Ревіли гармати;
Було колись—запорожці
Вміли панувати!
Панували, добували
І славу, і волю, —
Минулося, осталися
Могили по полю!
Високії ті могили,
Де лягло спочити
Козацьке біле тіло,
В китайку повите.
Високії ті могили
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Свідок слави, дідівщини
З вітром розмовляє,
А внук косу несе в росу,
За ними співає.

Було колись—в Україні
Лихо танцювало,
Журба в шинку мед-горілку
Поставцем кружала.
Було колись добре жити
На тій Україні...
А згадаймо! може, серце
Хоч трохи спочине.

II

Чорна хмара зза Лиману
Небо, сонце криє;
Сине море звірюкою
То стогне, то вие,
Дніпра гирло затопило.
„А ну-те, хлопята,

На байдаки! Море грає,
Ходім погуляти!"

Висипали запорожці,
Лиман човни вкрили.
„Грай же, море!" заспівали,
Запінились хвилі.
Кругом хвилі, як ті гори:
Ні землі, ні неба.
Серце мліє, а козакам
Того тільки й треба.
Пливуть собі та співають;
Рибалка літає,
А попереду отаман
Веде, куди знає.
Похожає вздовж байдака,
Гасне люлька в роті:
Поглядає сюди-туди,
Де то бути роботі?
Закрутивши чорні уси,
За ухо чуприну,
Підняв шапку—човни стали:
„Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове-молодці,
А у Царград, до султана
Поїдемо в гості!"
—„Добре, батьку отамане!"
Кругом заревіло.
„Спасибі вам!"

Надів шапку.
Знову закипіло
Сине море. Вздовж байдака
Знову похожає
Пан отаман, та на хвилю
Мовчки поглядає.

НАПАД КОЗАКІВ НА ТУРЕЧЧИНУ

(Гамалія)

„Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі
Із нашої України!
Чи там раду радять, як на Турка стати.
Не чуємо на чужині.
„Ой повій, повій, вітре, через море
Та з Великого Лугу,
Суши наші сльози, заглуши кайдани,
Розвій нашу тугу!
„Ой заграй, заграй, синесеньке море,
Та під тими байдаками,
Що пливуть козаки, тільки мріють шапки,
Та на цей бік за нами!
„Ой Боже наш, Боже! Хоч і не за нами,
Неси Ти їх з України;
Почуємо славу, козацькою славу,
Почуємо, та й загинем!”
Отак у Скутарі козаки співали,
Співали, сердеги, а сльози лились,
Лилися козацькі, тугу домовляли.
Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепенув,
І хвилю, ревучи, далеко-далеко
У синее море на ребрах послав.
І море ревнуло Босфорову мову,
У Лиман погнало, а Лиман Дніпрові
Тую журбу-мову на хвилі подав.

Зареготався дід наш дужий,
Аж піна з уса потекла.
„Чи спиш, чи чуєш, брате Луже?
Хортице сестро?”

Загула

Хортиця з Лугом:

„Чую, чую!”

І Дніпр укрили байдаки,
І заспівали козаки:

„У Туркині, по тім боці,
Хата на помості.

Гай, гай! Море, грай,
Реви, скелі ламай!

Поїдемо в гості.

„У Туркині у кишені
Таляри, дукати.

Не кишені трусить,—

Ідем різать, палить,

Братів визволяти!

„У Туркині яничари
І баша на лаві.

Гой-ги, вороги!

Ми не маєм ваги!

Наша воля й слава!”

Пливуть собі співаючи;

Море вітер чує.

Попереду Гамалія

Байдаком керує.

Гамаліє! Серце мліє:

Сказилося море.

Не злякає—

І сховались

За хвилі, за гори.

Дрімає в гаремі, в раю Византія
І Скутар дрімає; Босфор клекотить,
Неначе скажений, то стогне, то вие,
Йому Византію хочеться збудить.

„Не буди, Босфоре, буде тобі горе!

Твої білі ребра піском занесу,

У мул поховаю!” реве сине море.

„Хіба ти не знаєш, яких я несу

Гостей до султана?”

Так море спиняло

(Любило завзятих, чубатих словян).

Босфор схаменувся. Туркиня дрімала,

Дрімав у гаремі ледачий султан.

Тільки у Скутарі, в склепу, не дрімають

Козаки сердеги.

Чого вони ждуть?

По-своєму Бога в кайданах благають,
А хвилі на той бік ідуть та ревуть.

„О, милий Боже України!
Не дай пропасти на чужині,
В неволі вольним козакам!
І сором тут, і сором там—
Вставать з чужої домовини,
На суд Твій праведний прийти,
В залізах руки принести,
І перед всіми у кайданах
Стать козакові!...”

— Ріж і бий!
Мордуй невіру бусурмана! —
Кричать за муром.

Хто такий?
Гамаліє! Серце мліє:
Скутар скаженіє!
—Ріжте, бийте! — на фортеці
Кричить Гамалія.
Реве гарматами Скутара,
Ревуть, лютують вороги;
Козацтво преться без ваги —
І покотились яничари.

Гамалія по Скутарі,
По пеклу гуліє,
Сам хурдигу розбиває,
Кайдани ламає.
—Вилітайте, сірі птахи,
На базар до паю!—
Стрепенулись соколята,
Бо давно не чули
Хрещеної тії мови...
І ніч стрепенулась:
Не бачила, стара мати,
Козацької плати.
Не лякайся, подивися
На бенкет козачий!
Темно всюди, як у будень,—
А свято чимале!
Не злодії з Гамалієм

Ідять мовчки сало
Без шашлика.
— Засвіtimo!—

До самої хмари
З щоглистимй кораблями
Палає Скутара.
Византія пробуркалась,
Витріщає очі,
Переплива на допомогу,
Зубами скрегоче.
Реве, лютує Византія,
Руками беріг достає;
Достала, зикнула, встає—
І на ножах в крові німіє.
Скутар, мов пекло те, палає;
Через базари кров тече,
Босфор широкий доливає.
Неначе птахи чорні в гаї,
Козацтво сміливе літає.
Ніхто на світі не втече!
Огонь запеклих на пече.
Руйнують мури; срібло, злото
Несуть шапками козаки
І насипають байдаки.
Горить Скутар, стиха робота,
І хлопці сходяться; зійшлись,
Люльки з пожару закурили,
На байдаки—та й потягли,
Рвучи червоні гори-хвилі.
Пливуть собі, ніби з дому,
Так буцім гуляють,
Та, звичайне, запорожці,
Пливучи, співають:
„Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти;
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти.

Ой приїхав Гамалія
Аж у ту Скутару,—
Сидять брати запорожці,
Дожидають кари.
Ой як крикнув Гамалія:
— Брати, будем жити,
Будем жити, вино пити,
Яничара бити,
А курені килимами,
Оксамитом крити! —
Вилітали запорожці
На лан жито жати;
Жито жали, в копи клали,
Гуртом заспівали:
„Слава тобі, Гамаліє,
На весь світ великий,
На весь світ великий,
На всю Україну,
Що не дав ти товариству
Згинуть на чужині!”
Пливуть співаючи; пливе

Позад завзятий Гамалія,
Орел орлят мов стереже.
Із Дарданелів вітер віє,
А не женеться Византія:
Вона боїться, щоб Чернець
Не засвітив Галату знову,
Або гетьман Іван Підкова
Не кликнув в море на ралець.
Пливуть собі...

А ізза хвилі
Сонце хвилю червонить;
Перед ними море миле
Гомонить і клекотить.

Гамаліє, вітер віє,
Ось-ось наше море!...
І сховалися за хвилі,
За рожеві гори.

СОНЕЧКО ТИХО ГАСНЕ

І досі сниться: під горою,
Між вербами, та над водою
Біленька хаточка; сидить,
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленьке внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись мати,
Цілує діда і дитя —
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує,
І спать несе.

А дід сидить
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: „Де-ж те лихо?
Печалі тії, вороги?“
І нищечком старий читає,
Перехрестившись, „Отче-наш.“
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне . . . .

День погас,—
І все спочило. Сивий в хату
І сам пішов опочивати.

ВИБІР ГЕТЬМАНА

(1596-го року)

У неділеньку у святую,
У досвітнюю годину,
У славному-преславному
Місті Чигирині,
Задзвонили в усі дзвони,
З гармати стріляли,
Превелебную громаду
Докупи скликали.

З святими корогвами,
Та з пречестними образами,
Народ з попами
З усіх церков на гору йде,
Мов та божа бджола гуде.

З монастиря святого
У золоті, аж сяє,
Сам архимандрит вихожає,
Акафист читає,
Поклони покладає.
Поважно та тихо,
У ранню пору,
На високу гору
Сходились полковники.
І військо, як море,
З знаменами, з бунчуками
З лугу виступало,
Та на трубах вигравало,
І на горі разом стало.

Замовкли гармати,
Оніміли дзвони,
І громада покадає
Земнії поклони.

Молебствіє архимандрит,
Сам на горі править,
Святого Бога просить, хвалить,
Щоб дав їм мудрості дознати,
Гетьмана доброго обрати.
І одноголосне, одностайне
Громада вибрала гетьмана,
Преславного Лободу Івана,
Лицаря старого,
Брата військового.
У труби затрубили,
У дзвони задзвонили,
Вдарили з гармати,
Знаменами, бунчуками
Гетьмана укрили.
Гетьман старий ридає,
До Бога руки здіймає,

Три поклони покладає
Великій громаді
І мов дзвоном дзвонить,
Говорить:

— Спасибі вам, панове молодці,
Преславнії запорожці,
За честь, за славу, за повагу,
Що ви мені учинили!
А ще б краще ви зробили,
Якби замість старого
Та обрали молодого
Завзятого молодця,
Преславного запорожця
Павла Кравченка-Наливайка.
Я стар чоловік, нездужаю встати,
Буду йому пораду давати,
По батьківськи научати,
Як на ляха стати.
Тепер прелютая година
На нашій славній Україні;
Не мені вас, браття,
На ляха водити,
Не мені тепер, старому,
Булаву носити.
Нехай носить Наливайко,
Козакам на славу,
Щоб лякались вражі ляхи
У своїй Варшаві!—

Громада чмелем загула:
У дзвони задзвонили;
Гармата заревла,
І бунчуками вкрили
Преславного запорожця
Павла Кравченка-Наливайка.

КОЛО ДНІПРА ВНОЧІ

(З поеми „Причинна”)

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блдий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,—
Неначе човен в синім морю,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясень раз-у-раз скрипів.

ПЕРЕМОГА ГЕТЬМАНА ТРЯСИЛА

(Року 1630-го)

На розпутті кобзар сидить
Та на кобзі грає;
Кругом хлопці та дівчата —
Як мак процвітає,
Грає кобзар, виспівує,
Вимовля словами,
Як москалі, Орда, ляхи
Бились з козаками . . .

— Вже не три дні, не три ночі
Беться пан Трясило;
Од Лимана до Трубежу
Трупом поле вкрилось.
Ізнемігся козаченько,
Тяжко зажурився,
А поганий Конецпольський
Дуже звеселився;
Зібрав шляхту всю докупи,
Та й ну частувати!

Зібрав Тарас козаченьків
Поради прохати:
„Отамани, товариші,
Брати мої, діти!
Дайте мені порадоньку:
Що будем робити?
Бенкетують вражі ляхи,
Наше безголова...”
— Нехай собі бенкетують,
Нехай на здоровя!
Нехай, клятї, бенкетують,
Поки сонце зайде,
А ніч-мати дасть пораду:
Козак ляха знайде.—

Лягло сонце за горою,
Зірки засіяли,
А козаки, як та хмара,
Ляхів обступали.
Як став місяць серед неба,
Ревнула гармата;
Прокинулись ляшки-панки—
Нікуди втікати!
Прокинулись ляшки-панки
Та й не повставали:
Зійшло сонце, до одного
Покотом лежали.

Червоною гадюкою
Несе Альта вісті,
Щоб летіли крюки з поля
Ляжшків-панків їсти.
Налетіли чорні крюки
Вельможних будити;
Зібралось козачество
Богу помолитись.
Закрякали чорні крюки,
Виймаючи очі;
Заспівали козаченьки
Пісню тії ночі,—
Тії ночі кривавої,
Що славою стала
Тарасові, козачеству,
Ляхів що приспала.”

НАД ДНІПРОМ

Над Дніпровою сагою
Стоїть явір між лозою,
Між лозою з ялиною,
З червоною калиною.

Дніпро беріг рие, рие,
Яворові корінь мие;
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився;

Що без долі, без родини
Та без вірної дружини,
І дружини, і надії
В самотині посивіє!

Явір каже: „Похилюся,
Та в Дніпріві скупаюся.”
Козак каже: „Погуляю,
Та любую пошукаю.”

А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю,
Вихожаючи співають.—

Повбирані, заквітчані
Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають—
Вються, гнуться та співають...

МОЯ УКРАЇНО

(Докір Шевченка гетьманові
Богдану Хмельницькому за
приєднання України до Росії
в 1654-ім році)

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
Защо тебе сплюндровали,
Защо, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця

Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
—Молилася, турбувалася,
День і ніч не спала,
Своїх діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,—
Панувала і я колись
На широкому світі.
Панувала...

О Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Україну,
Що колишучи співала
Про свою недолю,
Що співаючи ридала,
Виглядала волю!...

Ой Богдане, Богданочку!
Якби була знала—
У колысці б придушила,
Під серцем приспала...
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває.
Нехай рие, розкопує,
Не своє шукає...

А тим часом перевертні
Нехай підростають,
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати!
Поспішайте ж, недолюдки,
Матір катувати!—

На четверо розкопана
Розрита могила...

Чого вони там шукають?
Що там схоронили
Старі батьки?

Ех, якби то...

Якби то знайти те,
Що там поховали,
Не плакали б діти,
Мати б не ридала.

ГЕТЬМАН ПЕТРО ДОРОШЕНКО

(Року 1676-го)

Заступила чорна хмара
Та білу хмару;
Виступили зза Лиману
З турками татари;
Із Полісся шляхта лізе,
А гетьман попович
Ізза Дніпра намирає;
Дурний Самойлович
З Ромоданом. Мов та галич,
Вкрили Україну
Та й клюють, елико-мога.
А ти, Чигирине!
А ти, старий Дорошенку,
Запорозьський брате!
Нездужаєш, чи боїшся
На ворога стати?
—Не боюсь я, отамани,
Та жаль України!—
І заплакав Дорошенко,
Як тая дитина.
—Не розсиплем вражу силу
Не встану я знову!
Візьміть мої гетьманські
Клейдони, панове,
Та однесіть москалеві:
Нехай Москва знає,

Що гетьмана Дорошенка
На світі немає.
А я, брати запорожці,
Візьму собі рясу,
Та піду поклони бити
В Межигор до Спаса—
Задзвонили в усі дзвони,
Гармата гримала;
У дві лави задніпрянці
З москалями стали,
Аж на милю.

Між лавами
Понесли клейноди.
Годі тобі, Петре, пити
Із Тясмина воду!
Положили ті клейноди
Попенкові в ноги,—
Іди, Петре, в Межигоря
Молитися Богу!
Не пустили Дорошенка,—
У рясі пізнали,
Закували у кайдани,
В Сосницю послали;
А з Сосниці в Ярополче
Віку доживати.
Отак тобі довелося,
Запорозький брате!

— — — — —

Виглянуло над Чигрином
Сонце ізза хмари:
Потягли в свої улуси
З турками татари.
А ляхи з своїм Чарнецьким,
З поганим Степаном,
Запалили церкву божу,
І кості Богдана
Й Тимошеві в Суботові
Гарненько спалили,
Та й пішли собі у Польщу,
Мов добре зробили.

А москалі з Ромоданом
В неділеньку рано
Пішли собі з поповичем
Шляхом „Ромоданом.”

Мов орел той приборканий,
Без крил та без волі,
Знеміг славний Дорошенко,
Сидячи в неволі,
Та й умер з нудьги.
Остило
Волочить кайдани!
І забули в Україні
Славного гетьмана.

ДІБРОВА

Ой діброво, темний гаю,
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш!
Раз укріє тебе рясно
Зеленим покровом,
Аж сам собі дивується
На свою діброву.
Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Візьме її та й огорне
В ризу золотую,
І сповіє дорогою
Білою габою,—
Та й спать ляже, втомившись
Турбою такою.

ПО БОЮ ПІД ПОЛТАВОЮ

(Року 1709-го)

Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави;
А за ними й Гордієнко,
Кошовий із Січі,
Веде своїх недобитків
Та плаче ведучи,—
Того плаче, що поради
Не подала мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву достати.
Ой пожали б, як би були
Одностайне стали,
Та з Хвастовським полковником
Гетьмана еднали;

Не стреміли б списи в стрісі
У Петра у свата,
Не втікали б із Хортиці
Славні небожата,
Не спиняв би їх прилуцький
Полковник поганий,
Не плакала б Матір Божа
В Криму за Україну.
Як мандрували день і ніч,
Як покидали запорожці
Великий Луг і матір-Січ,
Взяли з собою Матір Божу,
А більш нічого не взяли,
І в Крим до хана понесли
На нове горе—Запорожжя.

Заступила чорна хмара
Та білу хмару,
Опанував Запорожцем
Поганий Татарин;
Хоч позволив хан на пісках
Новим кошем стати,
Та не зволив запорожцям
Церкву будувати;

У наметі поставили
Образ Пресвятої
І крадькома молилися...
Боже мій, з тобою,

Мій край прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не нищив? Якби розказать
Про якогонебудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна б здивувать.

Кобзарі нам розказали
Про війни і чвари,
Про тяжкеє лихоліття,
Про лютії кари,
Що ляхи нам завдавали,
Як нас розпинали.
Що ж діялось по Шведчині,—
То й ляхи б злякались,
Оніміли б з переляку
П'яні небораки!
Отак її воеводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли...

І здалека
Запорожці чули,
Як дзвонили у Глухові,
З гармати ревнули,
Як погнали на болото
Столицю робити,
Як плакали по батькові
Голоднії діти,
А як потім на Орелі
Лінію копали,
І як у тій Фінляндії
В снігу пропадали.
Чули, чули запорожці
З далекого Криму,
Що конає Гетьманщина,
Неповинно гине;
Чули, чули небожата,

Чули та мовчали,
Бо їм добре на чужині
Мурзи завдавали;
Мордувались сіромахи,
Плакали, — і з ними
Заплакала Матір Божа
Сльозами святими;
Заплакала Милосердна,
Неначе за сином,
І Бог зглянув на ті сльози
І на Україну:
За козацькі і за тії
Пречистії сльози
Побив Петра, побив ката
На наглій дорозі.
Вернулися запорожці,
Принесли з собою
В Гетьманщину той чудовний
Образ Пресвятої;
Поставили в Іржавиці
В мурованім храмі.
Отам вона й досі плаче
Та за козаками.

ВЕЧІР

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Семя вечеря коло хати;
Вечірня зіронька встає;
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
Та соловейко не затих.

МОЛИТВА СЕМЕНА ПАЛІЯ ЗА УКРАЇНУ

У Київі на Подолі
Братерська наша воля,
Без холопа і без пана,
Сама собі у жупані
Розвернулася весела;
Оксамитом шляхи стеле
І едвабом застилає,
І нікому не звертає.

У Києві на Подолі
Козаки гуляють:
Як ту воду, цебром-відром
Вино розливають;
Льохи, шинки з шинкарками,
З винами, медами
Закупили запорожці
Та й тнуть коряками!
А музика реве, грає,
Людей звеселяє;
А із Брацтва те бурсацтво
Мовчки виглядає:
Нема голій школі волі,
А то б догодила!...

Кого ж то там з музиками
Люди обступили?

В червоних штанях оксамитних
Матнею вулицю мете—
Іде козак. Ох літа, літа!
Що ви творите? На то-те-ж
Старий ударив в закаблуки,
Аж встала курява. Отак!

Та ще й приспівує козак:
„По дорозі рак, рак,
Нехай буде так, так!
Якби таки молодиці
Посіяти мак, мак!
Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,

Останеться й передам!
А вже ж тії закаблуки
Набралися лиха-муки.

Дам лиха закаблукам,
Дам лиха закаблам,
Останеться й передам.”

Аж до Межигорського Спаса
Потанцював сивий,
А за ним і товариство
І весь святий Київ.
Дотанцював аж до брами,
Крикнув: „Пугу, пугу!
Привітайте, святі ченці,
Товариша з Лугу!”

Свята брама одчинилась,
Козака впустили;
І знов брама зачинилась
Навік зачинилась
Козакові. Хто ж цей сивий
Попрощався з світом?
Семен Палій запорожець,
Лихом недобитий.

—Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить,—
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить.
Іде чернець у Вишгород
На Київ дивитись,
Та посидіть упригорі,
Та хоч пожуритись.

Іде чернець Дзвонкову
У яр води пити,
Та згадує, як то тяжко
Було в світі жити!

Іде чернець у келію
Між стіни німії,
Та згадує літа свої,
Літа молодії;

Бере письмо святе в руки,
Голосно читає,
А думкою старий чернець
Далеко літає...

І тихнуть Божії слова;

І в келії, неначе в Січі,
Братерство славне ожива,
А сивий гетьман, мов сова,
Ченцеві зазирає в вічі.
Музика... танці... і Бердичів...
Кайдани брязкають... Москва..
Бори, сніги і... Єнісей..
І покотились із очей
На рясу сльози...

— Бий поклони

І плоть старечу усмиряй,
Святе писаніє читай!
Читай, читай та слухай дзвона,
А серцеві не потурай:
Воно тебе в Сибір водило,
Воно тебе весь вік дурило;
Приспи ж його, і занехай
Свою Борзну і Хвастовщину:
Загине все, ти сам загинеш,
І не згадають—щоб ти знав...

І старець тяжко зарідав,
Читав писаніє покинув,
Ходив по келії, ходив,
А потім сів і зажурився:
— Для чого я на світ родився?
Свою Україну любив?—

До утрени завив з дзвіниці
Великий дзвін. Чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чотки взяв...
І за Україну молитись
Святий чернець пошкандибав.

НАД РУЇНАМИ ЧИГИРИНА

(3 поеми „Гайдамаки”)

Гетьмани, гетьмани! Якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували, —
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн!
Базари, де військо, як море, червоне,
Перед бунчуками, бувало, горить,
А ясновельможний, на воронім коні,
Блисне булавою—море закипить.

ГАЙДАМАКИ

(3 поеми „Гайдамаки”)

I

Ще день Україну катували
Ляхи скажені; ще один;
Один останній сумували
І Україна і Чигирин.
І той минув, день Маковія,
Велике свято в Україні...

II

Ізза лісу, зза туману,
Місяць випливає,
Червоніє круглолиций,
Горить, а не сяє;
Неначе зна, що не треба
Людям його світу,
Що пожари Україну
Нагріють, освітять.
І смерклося, а в Чигрині,
Як у домовині,
Сумно, сумно. (Отак було
По всій Україні
Против ночі Маковія,

Як ножі святили).
Людей не чуть; через базар
Кажан костокрилий
Перелетить; на вигоні
Сова завиває.

А де ж люди?

Над Тясмином,
У темному гаю,
Зібралися; старий, малий,
Убогий, багатий
Поеднались,—дожидають
Великого свята.

У темному гаю, в зеленій діброві,
На припоні коні отаву скубуть;
Осідлані коні, вороні готові.
Куди то поїдуть? Кого повезуть?
Он кого, дивіться! Лягли на долині,
Неначе побиті, ні слова не чуть.
Ото гайдамаки...

III

По-між возами

Попи з кропилами пішли;
За ними корогви несли,
Як на Великдень над пасками.
—Моліться, братія, моліться!—
Так благочинний почина:
—Кругом святого Чигрина
Сторожа стане з того світу,
Не дасть святого розпинать.
А ви Україну ховайте:
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадать!
Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люди мруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти нехрещені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата,
Землі козацької краса,
У ляха вяне, як перш мати,
І непокрита коса

Стидом січеться; карі очі
В неволі гаснуть; розкувать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться конать
В ярмі у ляха . . . . Горе, горе!
Молітесь, діти! Страшний суд
Ляхи в Україну несуть,—
І заривають чорні гори.
Згадайте праведних гетьманів:
Де їх могили? Де лежить
Останок славного Богдана?
Де Остряниця стоїть
Хоч би убогая могила?
Де Наливайкова? Нема!
Живого й мертвого спалили.
Де той Богун, де та зима?
Інгул що зиму замерзає,—
Богун не встане загатить
Шляхетським трупом. Лях гуляє;
Нема Богдана—червонить
І Жовті Води й Рось зелену.
Сумує Корсунь староденний,—
Нема журбу з ким поділить.
І Альта плаче: „Тяжко жити!
Я сохну, сохну . . .” Де Тарас?
Нема, не чуть, — не в батька діти:
Не плачте, братія: за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!”

А діякон:
„Нехай ворог гине!
Беріть ножі! Освятили.”

IV

Задзвонили в усі дзвони
По всій Україні;
Закричали гайдамаки:
„Гине шляхта, гине!
Гине шляхта! Погуляем

Та хмару нагрієм!"
Зайнялася Смілянщина,—
Хмара червоніє;
А найперша Медведівка
Небо нагріває.
Горить Сміла—Смілянщина
Кровю підпливає,
Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало,
І кров полилася
Аж у Умань. По Поділлю
Гонта бенкетує,
А Залізник в Смілянщині
Дамаску гартує.

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали...
Що мусим робити?

ГОМОНІЛА УКРАЇНА

(З поеми „Гайдамаки”)

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,
Довго-довго кров степами
Текла, червоніла.
Текла, текла, та й висохла.
Степи зеленіють;
Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає.
Тільки вітер тихесенько
Повіє над ними,

Тільки роси ранесенько
Сльозами дрібними
Їх умиють. Зійде сонце,
Осушить, пригріє;
А онуки! Їм байдуже,
Жито панам сіють!
Багато їх, а хто скаже,
Де Гонти могила?
Мученика праведного
Де похоронили?
Залізник де, душа щира,
Де одпочиває?
Тяжко—важко! Кат панує,
А їх не згадають.

Гомоніла Україна,
Довго гомоніла,—
Довго-довго кров степами
Текла, червоніла.
І день і ніч гвалт, гармати;
Земля стогне, гнеться;
Сумно, страшно, а згадаєш—
Серце усміхнеться.

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ

(1769—1838)

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину.
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай: не знає!
Згадай лихо, то й байдуже:
Минулось, пропало;
Згадай добре, серце вяне,
Чому не осталось?

Ото ж гляну, та й згадаю:
Було, як смеркає,
Защобече на калині,
Ніхто не минає.

Чи багатий, кого доля,
Як мати дитину,
Убирає, доглядає,
Не мине калину;
Чи сирота, що досвіта
Встає працювати,—
Опиниться, послухає,
Мов батько та мати
Роспитують, розмовляють:
Серце беться, любо,
І світ божий, як Великдень,
І люди, як люди!

Чи дівчина, що милого
Щодень виглядає,
Вяне, сохне сиротою,
Де дітись, не знає, —
Піде на шлях подивитись,
Поплакати в лози:
Защобече соловейко —
Сохнуть дрібні сльози;
Послухає, усміхнеться,
Піде темним гаєм,—
Ніби з милим розмовляла...

А він, знай, співає,
Та дрібно, та рівно, як Бога благає.
Поки вийде злодій на шлях погулять
З ножем у халяві—піде луна гаєм,
Піде та й замовкне: нащо щобетать?
Запеклюю душу злодія не спинить,
Тільки стратить голос, добру не навчить;
Нехай він лютує, поки сам загине,
Поки безголова ворон прокричить.

Засне долина, на калині
І соловейко задріма.
Повіє вітер по долині,
Пішла дібровою луна;
Луна гуляє, божа мова.

Встануть сердеги працювать,
Підуть корови на діброви,
Дівчата вийдуть воду брать,
І сонце гляне—рай та й годі!
Верба сміється, свято скрізь!
Заплаче злодій, лютий злодій.
Було так перш,—тепер дивись:

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину;
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
Гніздечко гойдає.
А де-ж дівся головоїко?
Не питай: не знає!

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський отак щебетав;
Замок неборака, сиротами кинув
І гори і море, де перше вітав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою.
Все осталося, все сумує,
Як руїни Трої.
Все сумує,—тільки слава
Сонцем засіяла;
Не вмре кобзар, бо на віки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть!

ДО ОСНОВЯНЕНКА

(1778—1842)

Бють пороги; місяць сходить,
Як і перше сходив . . .
Нема Січі, пропав і той,
Хто всім верховодив.
Нема Січі! Очерети
У Дніпра питають:
„Де то наші діти ділись?
Де вони гуляють?”
Чайка скиглить літаючи,
Мов за дітьми плаче;
Сонце гріє, вітер віє
На степу козачім.

На тім степу скрив могили
Стоять та сумують;
Питаються у буйного:
„Де наші панують?
Де панують, бенкетують?
Де ви забарились?
Верніться! Дивіться:
Жита похилились,
Де паслися ваші коні,
Де тирса шуміла,
Де кров ляха, татарина
Морем червоніла.
Верніться! . . .”

— — —
Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче;
Тяжко, важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, що сміється.
Смійся, лютий враже!
Та не дуже, бо все гине,—
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти.

Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине . . .
От де, люди, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово.

Чи так, батьку отамане?
Чи правду співаю?
Ех, як би то . . . Та що й казати!
Кебети не маю.
А до того—Московщина,
Кругом чужі люди.
„Не потурай!” може, скажеш;
Та що з того буде?
Насміються на псалом той,
Що виллю сльозами,
Насміються! — Тяжко, батьку,
Жити з ворогами!
Поборовся б і я, може,
Якби малось сили;
Заспівав би, — був голосок,
Та позички зїли.
Отаке то лихо тяжке,
Батьку ти мій, друже!
Блужу в снігах та сам собі:
„Ой не шуми, луже!”
Не втну більше. А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш,
Тебе люди поважають,
Добрий голос маєш.
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили;
Про старину, про те диво,
Що було, минуло . . .
Утни, батьку! щоб нехотя
На весь світ почули,
Що діялось в Україні,

За що погибала,
За що слава козацькая
На всім світі стала!
Утни, батьку, орле сизий!
Нехай я заплачу,
Нехай свою Україну
Я ще раз побачу;
Нехай ще раз послухаю,
Як те море грає,
Як дівчина під вербою
„Гриця” заспіває;
Нехай ще раз усміхнеться
Серце на чужині,
Поки ляжу в чужу землю,
В чужій домовині!

КОБЗАР-ПЕРЕБЕНДЯ

Перебендя старий, сліпий —
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає.
А хто грає, того знають
І дякують люди:
Він їм тугу розганяє,
Хоть сам світом нудить.
Попідтинню сіромаха
І днює й ночує;
Нема йому в світі хати,
Недоля жартує
Над старою головою,
А йому байдуже!
Сяде собі, заспіває:
„Ой не шуми, луже!”
Заспіває, та й згадає,
Що він сиротина,
Пожуриться, посумує,
Сидячи під тином.

Отакий то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває про „Чалого”,
На „Горлицю” зверне;
З дівчатами на вигоні
„Гриця” та „Веснянку,”
А у шинку з парубками
„Сербина,” „Шинкарку”;
З жонатими на бенкеті
(Де свекруха злая)
„Про тополю—лиху долю”,
А потім — „У гаю”;
На базарі — про „Лазаря”,
Або, щоб те знали,
Тяжко-важко заспіває,
Як Січ руйнували.
Отакий то Перебендя,
Старий та химерний:
Заспіває, засміється,
А на сльози зверне.

Вітер віє, повіває,
По полю гуляє;
На могилі кобзар сидить
Та на кобзі грає.
Кругом його степ, як море,
Широке, синіє;
За могилою—могила,
А там—тільки мріє
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває,
То приляже та послуха,
Як кобзар співає,
Як серце сміється, сліпі очі плачуть . . .
Послуха, пові . . .

Старий заховавсь
В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люди не чули,—бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щечече Господню славу,
А думка край світа на хмарі гуля.

Орлом сизокрилим літає, гуляє,
Аж небо блакитне широкими бе;
Спочине на сонці, його запитає:
Де воно ночує? як воно встає?
Послухає моря, що воно говорить;
Спита чорну гору: чому ти німа?
І знову на небо, бо на землі горе,
Бо на їй, широкій, куточка нема
Тому, хто все знає, тому, хто все чує:
Що море говорить, де сонце ночує,—
Його на цім світі ніхто не прийма!
Один він між нами, як сонце високе;
Його знають люди, бо носить земля.
А якби почули, що він, одинокий,
Співа на могилі, з морем розмовля,—
На Божее слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе б прогнали:
„Нехай понад морем,” сказали б, „гуля!”

Добре еси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що співати-розмовляти
На могилу ходиш!
Ходи собі, мій голубе,
Поки не заснуло
Твое серце, та виспівуй,
Щоб люди не чули!
А щоб тебе не цурались,
Потурай їм, брате!
„Скачи, враже, як пан каже, —
На те він багатий.”

Отакий то Перебендя,
Старий та химерний!
Заспіває весільної,
А на сльози зверне.

СОН

(Ідкий насміх над царями, що поневолили Україну.)

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком—
За край світа зазирає,
Чи нема країни,
Щоб загарбать і з собою,
Взять у домовину;
Той тузами обирає
Свата в його хаті,
А той нишком у куточку
Гострить ніж на брата;
А той, тихий та тверезий,
Богобоязливий,
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий
У тебе час, та й запустить
Пазурі в печінки,—
І не благай, не вимолять
Ні діти, ні жінка;
А той, щедрий та розкішний,
Все храми мурує,
Та „атечество” так любить,
Так за ним бідкує,
Та так з його, сердешнього,
Кров, як воду, точить!...
А братія мовчить собі,
Витріщивши очі,
Як ягнята:
„Нехай каже,
„Може, так і треба!”
Схаменіться!—
Усі на цім світі,
І царята і старчата,
Адамові діти!
І той... і той...

А що ж то я?
Ось що, добрі люди:
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень;
А вам нудно, жалуетесь . . .
Йй Богу, не чую!
І не кричіть!
Я свою пю,
А не кров людськую.

I

Отак, ідучи попідтинню
З бенкету п'яний, уночі,
Я міркував собі йдучи,
Поки доплентавсь до хатини.
А в мене діти не кричать
І жінка не лає,—
Тихо, як у раї,
Усюди божа благодать:
І в серці, і в хаті.
Отож я ліг спати;
А вже підпилий як засне,
То хоч коти гармати,
І усом не моргне.

Та й сон же, сон, на причуд дивний,
Мені приснився:
Найтверезіший би упився,
Дивлюсь: так, буцім то сова
Летить лугами, берегами,
Та нетрями,
Та глибокими ярами,
Та широкими степами,
Та байраками;
А я за нею, та за нею
Лечу й прощаюся з землею:
Прощай, світе, Прощай, земле,
Неприятний краю!
Мое горе, мое люте
В хмарі заховаю.
А ти, моя Україно,

Безталанна вдово!
Я до тебе літатиму
З хмари на розмову,
На розмову тиху, сумну,
На раду з тобою;
Опівночі падатиму
Рясною росою.
Порадимось, посумуем,
Поки сонце встане,
Поки твої малі діти
На ворога встануть.
Прощай же ти, моя нене,
Удово-небого!
Годуй діток: жива правда
У Господа Бога!—

Лечу... Дивлюся—аж світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по полі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Ранньою росою,
Вмивається, красується,
Сонце зустрічає—
І нема тому почину,
І краю немає.
Ніхто його не додбає
І не розруйнує,
І все то те...

Душе моя!
Чого ти сумуєш?
Душе моя убогая!

Чого марно плачеш?

Чого тобі шкода?

Хіба ти не бачиш?

Хіба ти не чуєш людського плачу?

То глянь, подивися! А я полечу

Високо, високо за синії хмари:

Немає там власті, немає там кари,

Там сміху людського і плачу не чуть.

Он глянь, у тім раї, що ти покидаєш,

Латану свитину з каліки знімають,

З шкурою знімають, бо нічим обуть

Паняць недорослих.

А он розпинають

Вдову за подушне, а сина кують,

Єдиного сина, єдину дитину,

Єдину надію в військо оддають,

Бо його, бач, трохи . . .

А онде під тином

Опухла дитина голодная мре,

А мати пшеницю на панщині жне.

А он—бачиш . . . Очі, очі!

Нащо ви здалися?

Чом ви змалку не висохли,

Слізьми не злилися?

То покритка попідтинню

З байстрям шкандибає,

Батько й мати одцурались,

Чужі не пускають,

Старці навіть цураються . . .

А панич не знає,

З двадцятьою недоліток

Душі пропиває.

Душе моя убогая,

Лишенько з тобою!

Упемося отрутою,

В кризі ляжем спати,

Пошлем думу аж до Бога,

Його розпитати:

Чи довго ще на цім світі

Катам панувати?

Лети ж, моя думо, моя люта муко!

Забери з собою всі лиха, всі зла,
Свое товариство!

Ти з ними росла,
Ти з ними кохалась; їх тяжкіі руки
Тебе повивали.

Бери ж їх, лети,
Та по всьому небу орду розпусти!

Нехай чорніє, червоніє,
Полум'ям повіє,
Нехай знову рига змії,
Трупом землю криє.
А без тебе я денебудь
Серце заховаю,—
Та тим часом пошукаю
На край світа раю.

II

Лечу я знов понад землею,
І знов прощаюся я з нею.
Тяжко матір покидати
У безверхій хаті,
А ще гірше дивитися
На сльози та лати.
Лечу, лечу, а вітер віє;
Передо мною сніг біліє;
Кругом бори та болота,
Туман, туман, та пустота . . .
Людей не чуть, не знать і сліду
Людської страшної ноги . . .
І вороги й не-вороги,
Прощайте! В гості не приїду.
Упивайтесь, бенкетуйте!
Я вже не почую;
Один собі навік-віки
В снігу заночую.
А поки ви дознаєтесь,
Що ще єсть країна
Неполита злізьми, кровю,
То я одпочину,
Одпочину . . . Аж слухаю—
Загули кайдани

Під землею. Подивився . . .
О люде поганий!
Де ти взявся? Що ти робиш?
Чого ти шукаєш?
Під землею? Ні! Вже, мабуть,
Я не заховаюсь
І на небі! За що ж кара?
За що мені муки?
Кому я що заподіяв?
Чиї тяжкі руки
В тілі душу закували,
Серце запалили
І, мов тую чорну галич,
Думи розпустили?
За що, не знаю, а караюсь,
І тяжко караюсь!
А коли я спокутую?
Коли діжду краю?—
Не бачу й не знаю.

Заворушилася пустиня...
Мов із тісної домовини
На той останній страшний суд
Мерці за правдою встають.
То не вмерлі, не зариті,
Не суда ідуть просити;
Ні, то люди, живі люди,
В кайданах забиті,
Із нор золото виносять,
Щоб пельку залити
Неситому... То каторжні!
А за що? Те знає
Вседержитель; а може ще
Й він не добачає!
Онде злодій штемпований
Кайдани волочить;
Он розбійник катований
Зубами скрегоче,
Недобитка, товариша,
Зарізати хоче.
А між ними, запеклими,
В кайдани убраний,

Цар всесвітній, цар волі, цар
Штепом увінчаний.

В муці, в каторзі—не просить,
Не плаче, не стогне...

Раз добром нагріте серце
Вік не прохолоне.

А де ж твої думи, рожеві квіти?
Доглядані, смілі, викохані діти?
Кому ж ти їх, друже, кому передав?
Чи, може, навіки в серці поховав?
Ой не ховай, брате! Розсип їх, розкидуй!
Зійдуть і ростимуть, і у люди вийдуть.
Чи ще митарство, чи вже буде?
Буде, буде, бо холодно,—
Мороз розум будить.

III

І знов лечу. Земля чорніє.
Дрімає розум, серце мліє.
Дивлюсь: хати понад шляхами —
То город із стома церквами,
А в городі, мов журавлі,
Замуштрували москалі.
Нагодовані, обуті
І кайданами окуті,
Муштруються. Далі гляну:
У долині, мов у ямі,
На багнищі город мріє;
Над ним хмарою чорніє
Туман холодний... Долітаю—
То город без краю.
Чи то турецький?
Чи то німецький?
А може те, що й московський!
Церкви та палати,
Та пани пузаті,
І ні однісінької хати!
Смеркалося.

Огонь—огнем
Кругом запалало,
Аж злякався... Ура! Ура!

Ура!—закричали.

„Цу-цу, дурні! Схаменіться!
Чого це ви раді?
Чом ревете?”

—Екой хахол!

Не знаєт параду!

У нас парад. Сам ізволіт
Севодня гуляті!”—

„Та де ж вона, тая цяця?”

—Вон, відіш палати?—

Штовхаюсь я; аж землячок,

Спасибі, признався,

З цинковими гудзиками:

—Где ти здесь узялся?—

„З України.”

—Да как же ти

Й гаваріть не вмієш

По здешньому?—

„Ба ні, кажу,

Говорить я вмію,

Та не хочу.”

—Екой чудак!—

Я всі входи знаю!

Я здесь служу; колі хочешь,

В дварець папитаюсь

Ввести тебя. Только, знаєш,

Ми, брат, просвіщени,—

Не паскупісь палтінкою . . .

— „Цур тобі, мерзенний
Каламарю!”

І зробився

Я знову незримий,

Та й пропхався у палати

Боже мій єдиний!

Так от де рай!

Уже нащо

Золотом облиті

Блюдолизи! Аж ось і сам,

Високий, сердитий,

Виступає. Обік його

Жіночка небога,

Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще й на лихо сердешня
Хита головою.
„Так оце то та богиня?!
Лишенько з тобою!
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршомазам!
Ото дурний!

А ще й битий!
На квіток повірив
Москалеві! От і читай,
І йми ти їм віри!”

За богами—панства, панства
У сріблі та златі!
Мов кабани годовані,
Пикаті, пузаті!
Аж потіють та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло самих: може, вдарять,
Або дулю дати
Благоволять—хоч маленьку,
Хоч пів-дулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі уряд поставили.
Ніби без'язикі,
Ані телень!...

Цар цвенькає,
А диво цариця,
Мов та чапля на болоті,
Скаче, бадьориться.
Довгенько вдвох похожали,
Мов сичі надуті,
Та щось нишком розмовляли
(Здалека не чути)—
Об „атачестві”, здається,
Та нових петлицях,
Та об муштрах ще новіших;
А потім цариця

Сіла мовчки на дзиглику.
Дивлюсь: цар підходить
До найстаршого, та в пику
Його як затопись!
Облизався неборака,
Та меншого в пузо—
Аж загуло!...

А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той—меншого,
А менший малого,
А той дрібних; а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицах,
Та й давай місити
Недобитків православних,
А ті голосити,
Та верещать, та як ревнуть:
„Гуля наш батюшка, гуля!
Ура! ура! ура-а-а!”

IV

Зареготався я, та й годі!
А й мене давнули
Таки добре. Перед світом
Усе те заснуло;
Тільки де-де православні
По кутках стогнали,
Та, стогнучи, за батюшку
Господа благали.
Сміх і сльози!

От пішов я
Город озирати.
Там ніч, як день. Дивлюся я:
Палати, палати
Понад тихою рікою,
А беріг обшитий
Увесь каменем.

Дивуюсь,
Мов несамовитий:
Як то воно зробилося

З калюжі такої
Таке диво! Отут крови
Пролито людської
І без ножа! По тім боці
Твердиня й дзвіниця,
Мов та швайка загострена,
Аж чудно дивиться,
І дзигарі теленькають.
От я повертаюсь—
Аж кінь летить, копитами
Скелю розбиває.
А на коні сидить охляп,
У свиті—не свиті,
І без шапки; якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує, — от-от річку,
От-от перескочить.
А він руку простягає,
Мов світ увесь хоче
Загарбати.

Хто ж це такий?
От собі й читаю,
Що на скелі наковано:
„Первому Вторая”
Таке диво поставила.
Тепер же я знаю:
Це той Первий, що розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову сиротину.
Кати, кати, людоїди!
Наїлись обое,
Накралися! А що взяли
На той світ з собою?
Тяжко, тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.
Стою, завмираю.
А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось таке невидиме:

—Із города, із Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію.
А мене послали
У столицю з козаками
Наказним гетьманом.
О, Боже мій милосердний!
О, царю поганий!
Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними кістками!
Поставив столицю
На їх трупах катованих
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах!...

Царю, царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою: кайданами
Скований зо мною
Навік-віки.

Тяжко мені
Витать над Невою!
України далекої,
Може, вже немає...
Полетів би, подивився,
Так Бог не пускає.
Може, Москва випалила
І Дніпро спустила
В синє море? розкопала
Високі могили,
Нашу славу? Боже милий!
Зжалься, Боже милий!—

Та й замовкло. Дивлюся я:
Біла хмара криє
Сіре небо; а в тій хмарі—
Мов звір в гаї вие.
То не хмара, білі птахи

Хмарою спустились
Над царем тим мусянжовим,
І заголосили:

—І ми сковані з тобою,
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми Бога закрием
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину
Та й порізав, а з шкур наших
Собі багряницю
Пошив жилами твердими,
І заклав столицю
В новій рясі. Подивися:
Церкви та палати!
Веселися, лютий кате,
Проклятий, проклятий!—

V

Розлетілись, розсипались.
Сонечко вставало;
А я стояв, дивувався
Так, аж страшно стало.
Уже вбогі ворушились,
На труд поспішали,
І москалі на розпуттях
Уже муштрувались.
Покрай улиць поспішали
Заспані дівчата,
Та не з дому, а додому:
Посилала мати
На цілу ніч працювати,
На хліб заробляти.
А я стою, похилившись,
Думаю, гадаю:
“Як то тяжко той насущий
Люди заробляють!”
От і братія сипнула
У сенат писати

Та підписувать, та драти
І з батька і з брата.
А між ними і землячки
Де-де проглядають;
По-московськи так і чешуть,
Сміються та лають
Батьків своїх, що змалечку
Цвенькать не навчили
По-німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилі...
Пявки, пявки!

Може, батько останню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!...
Україно, Україно!
Оце твої діти,
Твої квіти молодії,
Чорнилом політі,
Московською блекотою,
В німецьких теплицях
Заглушені. Плач, Вкраїно,
Бездітна вдовице!

Піти лишень, подивиться
До царя в палати:
Що там робиться? Прихожу—
Старшина пузата
Стоїть рядом, сопе, хропе
Та понадувалась,
Як индики, і на двері
Косо поглядала.
Аж ось вони й одчинились—
Неначе з берлога
Ведмідь виліз.

Ледве-ледве
Переносить ноги,
Та одутий, аж посинів:
Похмілля прокляте
Його мучило.

Як крикне
На самих пузатих,—
Всі пузаті до одного

В землю провалились.
Він вилупив баньки з лоба
І всі затрусилась,
Що остались. Мов скажений,
На менших гукає,—
І ті в землю; він на дрібних,—
І ті пропадають;
Він до челяді і челяд—
І челядь пропала;
До москалів,—москалики
Тільки застогнали,
Пішли в землю! Дивне диво
Сталося на світі!
Дивлюся я, що дальш буде,
Що буде робити
Мій ведмедик?

Стоїть собі,
Голову понурив
Сіромаха. Де ж ділася
Ведмежа натура?
Мов кошеня—такий чудний!...
Я, як засміявся!
Він і почув, та як гикне!
Я й перелякався,
Та й прокинувся.

Отаке то
Приснилося диво!
Чудне якесь! Таке тільки
Сниться юродивим
Та п'яницям.

Не здивуйте,
Брати мої милі,
Що не своє розказав вам,
А те, що приснилось.

ЧИГИРИНЕ!

(Чигирин—столиця Хмельницького та
Дорошенка)

Чигирине, Чигирине!
Все на світі гине,
І святая твоя слава,
Як пилина лине,
За вітрами холодними
В хмарі пропадає.
Над землею летять літа,
Дніпро висихає,
Розсипаються могили,
Високі могили,
Твоя слава; — і про тебе,
Старче малосилий,
Ніхто й слова не промовить,
Ніхто й не покаже,
Де ти стояв, чого стояв...
І на сміх не скаже!

Защо боролись ми з ляхами?
Защо ми різались з ордами.
Защо скородили списами
Татарські ребра? Засівали,
І рудою поливали,
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута,
Волі нашої отрута.

Спи, Чигирине! Нехай гинуть
У ворога діти!
Спи, гетьмане, поки встане
Правда на цім світі!

КАВКАЗ

(Шевченко осуджує Москву за її панування над кавказькими та іншими народами.)

За горами гори, хмарами повні.

Засіяні горем, та кровю політі;
Спокон-віку Прометея
Там орел карає,
Щодень божий довбе ребра
Йї серце розбиває;
Розбиває, та не випе
Живущої крові,
Воно знову оживає,
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.

Не нам на прю з Тобою стати,
Не нам діла Твої судить:
Нам тільки плакати, плакати, плакати,
І хліб насущний замісить
Кривавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,
А правда наша п'яна спить!

— — —
Ми віруєм Твоїй силі
І слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Помоляться всі язики
Вовіки і віки.

А поки що течуть ріки,
Кривавії ріки! . . .
(Глузування з царів)

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, та кровю політі!

Отам-то Милостиві Ми,
Ненагодовану і голу,
Застукали сердешню волю
Та й цькуємо...

Лягло кістьми
Людей муштрованих чимало.
А сліз? а крові?

Напоїть,
Всіх імператорів би стало
З дітьми й внучатами втопить
В сльозах удових...

А дівочих,
Пролитих нишком серед ночі?
А матерніх гарячих сльоз,
А батьківських, старих, кривавих?
Не ріки, — море розлилось,
Огненне море!...

Слава, слава
Хортам, і гончим, і псарям,
І нашим батюшкам-царям!
Слава!

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті;
І вам, лицарі великі,
Богом незабуті!
Борітеся—поборете!
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І правда святая!

(Говорить російський імперіяліст)
„Чурек і сакля (хліб і хата)—все твоє:—
Воно не прошене й не дане,—
Ніхто й не візьме за своє,
Не поведе тебе в кайданах.
А в нас — на те письменні ми,
Читаєм Божії глаголи,
І од глибокої тюрми
Та до високого престола
Усі ми в золоті — і голі.
До нас в науку!

Ми навчим,

По чому хліб і сіль по чім . . .
Ми, крий нас Боже, не погани,
Ми настоящі християни:
У нас і храми і ікони
І все добро—сам Бог у нас!
Нам тільки сакля очі коле:
Чого вона стоїть у вас,
Не нами дана? Чом ми вам
Чурек-же ваш, та так не кинем,
Як тій собаці? Й чом ви нам
Платить за сонце не повинні!
Та й тільки ж то! . . .
Ми малим ситі!—

А за те,
Якби ви з нами подружились,
Багато б де чого навчились.
У нас же й світа як на те:
Одна Сибір неісходима!
А тюрм? а люду? Що й лічить!
От молдаванина до фіна—
На всіх язиках все мовчать . . .
Бо благоденствує! . . .

У нас
Святую біблію читає
Святий чернець, і навчає,
Що цар якийсь-то свині пас
Та дружню жінку взяв до себе,
А друга вбив—тепер на небі!
От бачите, які у нас
Сидять на небі! Ви ще темні,
Догматами не просвіщенні!
У нас навчіться!

В нас дери,
Дери та дай,
І прямо в рай
Хоть і рідню всю забери!
У нас—чого то ми не вмієм?
І зорі лічим, гречку сієм,
Французів лаєм, продаєм
Або у карти програєм
Людей,—не негрів, а таких,

Таки хрещених, та—простих.
Ми по закону!" . . .

(Поет — Шевченко говорить)

По закону апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону:
Дочці на кожушок,
Байструкові на придане,
Жінці на патинки,
Собі ж на те, що не знають
Ні діти, ні жінка!

За кого ж Ти розпинався,
Христе, Сине Божий?
За нас добрих, чи за слово
Істини? чи, може,
Щоб ми з Тебе посміялись?
Воно ж так і сталось!

Храми, каплиці і ікони,
І ставники і мірри дим,
І перед образом Твоїм
Неутомлені поклони
За кражу, за війну, за кров:
Щоб братню кров пролити, просим,
А потім в дар Тобі приносим
З пожару вкрадений покров . . .

(Поет глузує собі з російських імперіялістів)

Просвітились! . . . Та ще хочем
Других просвітити,
Сонце правди показати
Сліпим, бачиш, дітям.
Все покажем, тільки дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати,
Як їх носить і як плести . . .

Кнути узловаті, —
Всього навчим, тільки дайте
Взяти свої гори,
Останнії, бо взяли вже
І поле, і море!

СЛОВА БОЖІ

Неначе срібло куте, бите,
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, словеса
Твої, о Господи, такі;
Розкинь же їх, Твої святії,
По всій землі!

І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти.

З “ПОСЛАННЯ” ДО УКРАЇНЦІВ

Учітеся, брати мої!
Думайте, читайте,
І чужого научайтесь,
Свого не цурайтесь!—
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Чужі люди цураються—
В хату не пускають,
Свої діти — як чужії,
І немає злomu
На всій землі безконечній
Веселого дому.

Подивіться на рай тихий,
На свою Вкраїну!—
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну!

Обніміте ж, брати мої,
Найменшого брата!—
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати.
І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава —
Слава України.

ХОЛОДНИЙ ЯР

(Погроза ворогам України)

У всякого своє лихо;
І в мене не тихо;
Хоч не своє, позичене,
А все таки лихо.
Нащо б, бач-ся, те згадувать,
Що давно минуло,
Будить Бог-зна колишнєе.
Добре, що заснуло! . . .
Хоч би й Яр той!

Вже до його
І стежки малої
Не осталось, і здається,
Що ніхто й ногою
Не ступив там, а згадаєш,
То була й дорога
З монастиря Мотриного
До Яру страшного.
В Яру колись гайдамаки
Табором стояли,
Лагодили самопали,
Ратища стругали.
У Яр колись сходилися,
Мов із хреста зняті,
Батько з сином,
І брат з братом,
Одностайне стати
На ворога лукавого,
На лютого ляха.

Де ж ти дівся, в яр глибокий
Протоптаний шляху?
Чи сам заріс темним гаєм?
Чи то засадили
Нові кати, щоб до тебе
Люди не ходили
На пораду: що їм діять
З добрими панами,
Людоїдами лихими,
Новими ляхами?
Не сховаєте: над Яром
Залізник витає,
Та на Умань позирає,
Гонту виглядає.
Не ховайте, не топчіте
Святого закона,
Не зовіте преподобним
Лютого Нерона!
Не славтеся царевою
Святою війною,
Бо ви й самі не знаєте,
Що царики коять,
А кричите, що несете
І душу і шкуру
“За отечество”!

Йй-Богу,
Овеча натура!
Дурний шию підставляє
Й сам не знає, за що,
Та ще й Гонту зневажає,
Ледаче ледащо!
“Гайдамаки — не воїни,
Розбійники, вори,
Пятно в нашій історії!”
Брешеш, людоморе!
За святу правду, волю
Розбійник не встане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний: не заріже
Лукавого сина;

Не розібе живе серце
За свою Вкраїну!
Ви—розбійники неситі,
Голодні ворони!
По якому правдивому,
Святому закону
І землею, всім даною,
І сердешним людом
Торгуєте?

Стережіться ж,
Бо лихо вам буде,
Тяжке лихо!

Дурить дітей
І брата сліпого,
Дурить себе, чужих людей,
Та не дурить Бога!
Бо в день радості над вами
Розпадеться кара,
І повіє новий огонь
З Холодного Яра!

КАРА ЗА ПРИХИЛЬНІСТЬ ЦАРЯМ

(Три душі в цім уривку з поеми „Великий Льох” — це ті українці, що невинно, по-дитячому сприяли московським царям знищити Українську Державу й поневолити Україну.)

ПЕРША ДУША:

„Як була я людиною,
То Прісею звалась;
Я отутечки й родилась,
Тут і виростала;
Отут, було, на цвинтарі
Я з дітьми гуляю,
З тим Юрусем гетьманенком
У піжмурки граюсь;

А гетьманша, було, вийде
Та й кликне в будинок . . .
Онде клуня: отам мені
І фіг і родзинок,
Всього мені понадає
І на руках носить.
А до гетьмана як прийдуть
Із Чигрина гості,
То це й шлють, було, за мною.
Одягнуть, обують,
І гетьман бере на руки,
Носить і цілує.
Отак то я в Суботові
Росла—виростала,
Як квіточка, і всі мене
Любили й кохали,
І нікому я нічого,
Ніже злого слова,
Не сказала.

Уродлива

Та й ще чорноброва!
Всі до мене залицялись,
І сватати стали;
А у мене, як на тее,
І рушники ткались.
От-от була б подавала,
Та лихо зустріло.
Вранці, рано, в Пилипівку,
Якраз у неділю,
Побігла я за водою.
(Вже й криниця тая
Засунулась і висохла,
А я все літаю!) ..
Дивлюсь: гетьман з старшиною . . .
Я води набрала,
Та вповні шлях перейшла їм;
А того й не знала,
Що він їхав в Переяслав
Москві присягати.
І вже ледве я не-ледве
Донесла до хати

Оту воду. Чом я з нею
Відер не побила?...
Батька, матір, себе, брата,
Собак отруїла
Тою клятою водою!
От защо караюсь,
От защо мене, сестрички,
І в рай не пускають!"

ДРУГА ДУША:

—А мене, мої сестрички,
За те не пустили,
Що цареві московському
Коня напоїла
В Батурин, як він їхав
В Москву із Полтави.
Я була ще недоліток,
Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І старого і малого
В Сеймі потопила.
Я між трупами валялась
У самих палатах
Мазепиних. Коло мене
І сестра і мати
Зарізані, обнявшись,
Зо мною лежали.
І насилу то, насилу
Мене одірвали
Од матері неживої.
Що вже я просила
Московського капітана,
Щоб і мене вбили!
Ні, не вбили, а пустили
Москалям на грище:
Насилу я сховалася
На тім пожарищі!
Одна тільки і осталась

В Батурині хата,
І в тій хаті поставили
Царя ночувати,
Як вертався зпід Полтави.
Я ішла з водою
Повз хатину, а він мені
Махає рукою:
Звелів коня напоїти.
А я й напоїла;
Я не знала, що я тяжко,
Тяжко согрішила.

Ледве я дійшла до хати,
На порозі впала . . .
Цар поїхав в Московщину.
Мене поховала
Та бабуся, що осталась
На тій пожарині,
Та ще й мене привітала
В безверхій хатині.
А на завтра й вона вмерла
І зотліла в хаті,
Бо нікому в Батурині
Було поховати.
Уже й хату розкидали,
І сволок з словами
На вугілля попалили,—
А я над ярами
І степами козацькими
І досі літаю;
А защо мене карають,
Я й сама не знаю!
Мабуть, за те, що всякому
Служила, годила,
Що цареві московському
Коня напоїла.—

ТРЕТЯ ДУША:

„А я в Каневі родилась;
Ще й не говорила,
Мене мати ще сповиту
На руках носила,
Як їхала Катерина
В Канів по Дніпрові,
А я з матір'ю сиділа
На горі-дїброві.
Я плакала; я не знаю,
Чи їсти хотілось,
Чи, може, що в маленької
На той час боліло?
Мене мати забавляла,
На Дніпр поглядала
І галеру золотую
Мені показала,
Мов будинок; а в галері
Князі і всі сили,
Воеводи, а між ними
Цариця сиділа.
Я глянула, усміхнулась—
Та й духу не стало!
Йї мати вмерла!

В одній ямі
Обох поховали.
От за що, мої сестриці,
Я тепер караюсь,
Защо мене на митарства
Йї досі не пускають!
Чи я знала, ще сповита,
Що тая цариця—
Лютий ворог України,
Голодна вовчиця?”

ВСТАНЕ УКРАЇНА

Стоїть в селі Суботові
На горі високій
Домовина України
Широка, глибока.
Ото церква Богданова;
Там-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно сталось:
Москалики, що зустріли,
То все очухрали;
Могили вже розривають,
Та грошей шукають;
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять . . .

Отак то, Богдане!
Занапастив-еси вбогу
Сироту Вкраїну!
За те ж тобі така дяка . . .
Церкву-домовину
Нема кому полагодить!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задавили,
Байстриюки Єкатерини
Сараною сіли.
Отаке то, Зиновію,
Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже!
Кажуть, бачиш, що „все то те

Таки й було наше,
А що ми тільки наймали
Татарам на пашу
Та полякам.”

Може й справді!

Нехай і так буде! . . .
Так сміються ж з України
Сторонні люди...
Не смійтеся, чужі люди! —
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!

І ДЕНЬ ІДЕ

І день іде, і ніч іде . . .
І, голову схопивши в руки,
Дивуешся: чому не йде
Апостол правди і науки?!

СИЛА СЛОВА

Ну, що б, здавалося,—слова?!
Слова та голос—більш нічого!...
А серце беться, ожива,
Як їх почує. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть між люди.

Дівоча й Жіноча Доля

Образець цей намальований
Тарасом Шевченком

ОЙ ОДНА Я, ОДНА

Ой одна я, одна,
Як билинонька в полі,
Та не дав мені Бог
Ані щастя, ні долі;

Тільки дав мені Бог
Красу, карії очі,
Та й ті виплакала
В самотині дівочій.

Ані братіка я,
Ні сестрички не знала,
Між чужими зросла,
Та вже й вянути стала...

Де ж дружина моя?
Де ви, добрії люди?
Їх нема... Я сама,
А дружини—ї не буде!...

КОГО Б ЗЯТЕМ ЗВАТИ?

Тече вода зпід явора,
Яром на долину,
Пишається над водою
Червона калина;
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.
Тече вода ізза гаю
Та попід горою,
Хлюпощуться качаточка

Поміж осокою.
А качечка впливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми.
Тече вода край города,
Вода ставом стала;
Прийшло дівча воду брати,
Брало, заспівало.
Вийшли з хати батько й мати
В садок погуляти,
Порадись, за кого б то їм
Своїм зятем звати?

ТОПОЛЯ

(Баляда)

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.
Стан високий, лист широкий—
Марне зеленіє.
Кругом поле, як те море,
Широке, синіє.
Чумак іде, подивиться,
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі,
Подивиться—серце ниє:
Кругом ні биліни!
Одна—одна, як сирота

На чужині гине!

Хто ж викохав тонку, гнучку
В степу погирати?
Постривайте, все розкажу,
Слухайте ж, дівчата!

Полюбила чорнобрива
Козака дівчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов, та й загинув.
Якби знала, що покине,
Була б любила;
Якби знала, що загине,
Була б не пустила;
Якби знала—не ходила б
Пізно за водою,
Не стояла б до півночі
З милим під вербою;
Якби знала! . . .

І то лихо

Попереду знати,
Що нам в світі зустрінеться . . .
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю!
Само серце знає,
Кого любить. Нехай вяне,
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята,
Біле личко червоніє—
Не довго, дівчата!
До полудня, та й завяне,
Брови полиняють . . .
Кохайтеся ж, любітеся,
Як серденько знає.

Зашебече соловейко
В лузі на калині,
Заспіває козаченько,
Ходя по долині.
Виспівує, поки вийде
Чорнобрива з хати,
А він її запитає:
„Чи не була мати?”
Стануть собі, обіймуться;
Співа соловейко;
Послухають, розійдуться —
Обоє раденькі.
Ніхто того не побачить,
Ніхто не питає:
„Де ти була?, що робила?”
Сама собі знає...
Любилася, кохалася,
А серденько мліло:
Чуло серце недоленьку,
Сказати—не вміло.
Не сказало, осталася,
День і ніч воркує,
Як голубка без голуба,
А ніхто не чує.

Не шебече соловейко
В лузі над водою,
Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою;
Не співає, як сирота
Білим світом нудить.
Без милого батько, мати—
Як чужії люди;
Без милого сонце світить—
Як ворог сміється;

Без милого скрізь могила,
А серденько беться!

Минув і рік, минув другий,
Козака немає;

Сохне вона, як квіточка,—

Мати не питає.

„Чого вянеш, моя доню?”

Стара не спитала,

За сивого, багатого

Нищечком еднала.

“Іди, доню!” каже мати:

„Не вік діувати.

Він багатий, одинокий,

Будеш панувати!”

—Не хочу я панувати,

Не піду я, мамо!

Рушниками, що придбала,

Спусти мене в яму!

Нехай попи заспівають,

А дружки заплачуть:

Легше, мамо, в труні лежать,

Ніж його побачить.—

Не слухала стара мати,

Робила, що знала;

Дивилася чорнобрива,

Сохла і мовчала.

Пішла вночі до ворожки,

Щоб поворожити,

Чи довго їй, одинокій,

На цім світі жити?

„Бабусенько, голубонько,

Серце мое, ненько!

Скажи мені щиру правду,

Де милий-серденько?

Чи жив здоров? чи він любить?

Чи забув, покинув?
Скажи ж мені, де мій милий?
Край світа полину!
Бабусенько, голубенько!
Скажи, — бо ти знаєш!
Хоче дати мене мати
За старого заміж.
Любить його, моя сиза,—
Серце не навчити.
Пішла б же я, утопилась —
Жаль душу згубити.
Коли не жив чорнобривий,
Зроби, моя пташко,
Щоб додому не вернулась . . .
Тяжко мені, тяжко!
Там старий жде з старостами . . .
Скажи ж мою долю!—
„Добре, доню! Спочинь трошки!
Чини ж мою волю!
Сама колись дівувала,
Тее лихо знаю;
Минулося—навчилася,
Людам помагаю.
Твою долю, моя доню,
Позаторік знала,
Позаторік і зіллячка
Для того придбала.”

Пішла стара — мов каламар
Достала з полиці.
„Ось на тобі цього дива!
Піди до криниці,
Поки півні не співали,
Умийся водою,
Випий трошки цього зілля—

Все лихо загоїть.
Випеш—біжи, яко мога;
Щоб там не кричало,
Не оглянься, поки станеш
Аж там, де прощалась.
Одпочинеш. А як стане
Місяць серед неба,
Випий ще раз: як не прийде —
Втрете випить треба.
За перший раз, як за той рік,
Будеш ти такою;
А за другий, серед степу
Тупне кінь ногою:
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде,
А за третій—моя доню,
Не питай, що буде!
Та ще, чуеш, не хрестися!
Бо все піде в воду.
Тепер же йди, подивися
На торішню вроду!”

Взяла зілля, поклонилась:
—Спасибі, бабусю!—
Вийшла з хати: —Чи йти, чи ні?
Ні, вже не вернуся!—
Пішла, вмила, напилася,
Мов не своя стала;
Вдруге, втрете, та, мов сонна,
В степу заспівала:
„Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!
Рости, рости, тополенько,
Все вгору та вгору!
Рости гнучка та висока
До самої хмари,

Спитай Бога: чи діжду я,
Чи не діжду пари?
Рости, рости, подивися
За синєє море:
По тім боці—моя доля,
По цім боці—горе!
Там десь милий, чорнобривий
По полю гуляє,
А я плачу, літа трачу,
Його виглядаю.
Скажи йому, мое серце,
Що сміються люди;
Скажи йому, що загину,
Коли не прибуде!
Сама хоче мене мати
В землю заховати . . .
А хто ж її головоньку
Буде доглядати?
Хто догляне, розпитає,
На старість поможе?
Мамо моя! доле моя!
Боже милий, Боже!

Подивися, тополенько!
Як нема—заплачеш
До схід сонця, ранесенько,
Щоб ніхто не бачив.
Рости ж, серце-тополенько,
Все вгору та вгору!
Плавай, плавай, лебедонько,
По синьому морю!”

Таку пісню чорнобрива
В степу заспівала,
Зілля дива наробило—
Тополею стала.

Не вернулася до дому,
Не діждала пари:
Тонка, гнучка та висока
До самої хмари.

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.

НАВГОРОДІ КОЛО БРОДУ

Навгороді коло броду
Барвінок не сходить;
Чомусь дівчина до броду
По воду не ходить.

Навгороді коло тину
Сохне на тичині
Хміль зелений; не виходить
Дівчина з хатини.

Навгороді коло броду
Верба похилилась;
Зажурилась чорнобрива,
Тяжко зажурилась.

Плаче, плаче та ридає,
Як рибонька беться...
А над нею, молодою,
Поганець сміється.

ХУСТИНА

Чи то на те Божа воля?
Чи така її доля?
Росла в наймах, виростала,
З сиротою покохалась;
Неборак, як голуб, з нею,
З безталанною своєю,
Од зіроньки до зіроньки
Сидять собі у вдівоньки,—
Сидять собі, розмовляють,
Пречистої дожидають.

Діждалися...

З Чигирину

По всій славній Україні
Заревли великі дзвони,
Щоб сідлали хлопці коні,
Щоб мечі-шаблі гострили
Та збирались на весілля,
На веселе погуляння,
На криваве залицяння.
У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби вигравали;
В поход у дорогу славні компанійці
До схід сонечка рушали.
Випровожала вдова свого сина,
Ту єдиную дитину,
Випровожала сестра свого брата,
А сірому—сиротина.
Випровожала: коня напувала
До зірниці із криниці,
Виносила зброю, шаблю золотую
І рушницю-гаківницю,
Випровожала три поля, три милі,

Прощалася при долині,
Дарувала шиту шовками хустину.
Щоб згадував на чужині.

Ой хустино-хустиночко,
Мережана-шита!
Тільки й слави козацької—
Сіделечко вкрити!
Вернулася, журилася,
На шлях битий дивилася,
Квітчалася, прибиралась,
Щодень божий сподівалась,
А в неділеньку ходила
Виглядати на могилу.

Мина літо, мина й друге;
А на третє—линуть
Преславнії компанійці
В свою Україну.
Іде військо, іде й друге,
А за третім стиха—
Не дивися, безталанна!
Везуть тобі лихо:
Везуть труну дубовую,
Китайкою криту,
А за нею з старшиною
Іде, в чорній свиті,
Сам полковник компанійський,
Характерник з Січі;
За ним ідуть осаули,
Та плачуть ідучи.
Несуть пани осаули
Козацькую зброю:
Панцер битий порубаний,
Шаблю золотую,
Три рушниці-гаківниці

І три самопали.
А на зброї козацькая
Кров позасихала.
Ведуть коня вороного,—
Розбиті копита,
А на йому сіделечко
Хустиною вкрите.

КАТЕРИНА

I

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі—чужі люди,
Роблять лихо з вами!
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине.
Якби сама, ще б нічого,
А то й стара мати,
Що родила на світ божий,
Мусить погибати.
Серце вяне співаючи,
Коли знає, защо;
Люди серця не питають,
А скажуть: „Ледащо!”
Кохайтеся ж, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі чужі люди,
Сміються над вами!

Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки,
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила,
Поки себе, свою долю
Так занастила.
Кличе мати вечеряти,
А донька не чує:
Де жартує з москаликом,
Там і заночує.
Не дві ночі карі очі
Любо цілувала,
Поки слава на все село
Недобрая стала.
Нехай собі злії люди,
Що хотять, говорять:
Вона любить, і не чує,
Що вкралося горе.

Прийшли вісти недобрї,—
В поход затрубили;
Пішов москаль в Туреччину,—
Катрусю накрили.

Не зчулася, та й байдуже,
Що коса покрита:
За милого, як співають,
Любо й потужити.
Обіщався чорнобривий,
Коли не загине,
Обіщався вернутися,—
Тоді Катерина
Буде собі московкою,
Забудеться горе;

А поки що, нехай люди,
Що хотять, говорять.
Не журиться Катерина—
Слізоньки втирає,
Що дівчата на улиці
Без неї співають.
Не журиться Катерина—
Вмиється сльозою,
Візьме відра опівночі,
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває “Гриця”.
Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче.
Вернулася—і раденька,
Що ніхто не бачив.

Не журиться Катерина?
І гадки не має!
У новенькій хустиночці
В вікно виглядає.
Виглядає Катерина...
Минуло півроку, —
Занудило коло серця,
Заколело в боку.
Нездужає Катерина,
Ледве-ледве дише...
Вичуняла, та в запічку
Дитину колише.
А жіночки лихо дзвонять,
Матері глузують,
Що москалі вертаються
Та в неї ночують:

—В тебе дочка чорнобрива,
Та ще й не єдина,
А муштрує у запічку
Московського сина...
Чорнобривого придбала . . .
Мабуть, сама вчила . . . —
Бодай же вас, цокотухи,
Та злидні побили,
Як ту матір, що вам на сміх
Сина породила!

Катерино, серце мое!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?
Хто питає, привитає
Без милого в світі?
Батько-мати—чужі люди,
Тяжко з ними жити!

Вичуняла Катерина;
Одсуне кватирку,
Поглядає на улицю,
Колише дитинку:
Поглядає—нема, нема!
Чи то ж і не буде? .....

Пішла б в садок поплакати,
Так дивляться люди.
Зайде сонце—Катерина
По садочку ходить,
На рученьках носить сина,
Очиці поводить:
„Отут з муштри виглядала,
Отут розмовляла,
А там... а там... сину, сину!”
Та й не доказала.

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла, та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого
В вишник дожидала.
Не співає чорнобрива,
Клене свою долю;
А тим часом вороженьки
Чинять свою волю,—
Кують речі недобрі.
Що має робити?

Якби милий, чорнобривий,
Умів би спинити . . .
Так далеко чорнобривий,
Не чує, не бачить,
Як вороги сміються їй,
Як Катруся плаче.
Може вбитий чорнобривий
За тихим Дунаєм;
А може—вже в Московщині
Другую кохає!
Ні, чорнявий не убитий,
Він живий, здоровий . . .
А де ж найде такі очі,
Такі чорні брови?
На край світа, в Московщині,
По тім боці моря,
Нема ніде Катерини,—
Та здалась на горі!...
Вміла мати брови дати,
Карі оченята,

Та не вміла на цім світі
Щастя-долі дати.
А без долі біле личко—
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.
Умивай же біле личко
Дрібними сльозами!
Бо вернулись москалики
Іншими шляхами.

II

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився,
Не дивиться на світ божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве-ледве
Вимовляє доні:

...„Що, весілля, доню моя?
А де ж твоя пара?
Де світилки з друженьками,
Старости, бояра?
В Московщині, доню моя!
Іди ж їх шукати!
Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати.
Проклятий час-годинонька,
Що ти народилась!
Якби знала, до схід сонця
Була б утопила:
Здалась тоді б ти гадині,
Тепер — москалеві . . .

Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя!
Що ти наробила?...
Оддячила!... Іди ж, шукай
У Москві свекрухи!
Не слухала моїх речей,
То її послухай!
Іди, доню, знайди її,
Знайди, привитайся,
Будь щаслива в чужих людях.
До нас не вертайся!
Не вертайся, дитя моє,
З далекого краю!..
А хто ж мою головоньку
Без тебе сховає?
Хто заплаче надо мною,
Як рідна дитина?
Хто посадить на могилі
Червону калину?
Хто без тебе грішну душу
Поминати буде?
Доню моя, доню моя,
Дитя моє любе!
Іди од нас!"

Ледве-ледве

Поблагословила:
„Бог з тобою!" — та, як мертва,
На діл повалилась.

Обізвався старий батько:
„Чого ждеш, небого?"
Заридала Катерина,

Та бух йому в ноги:
—Прости мені, мій батечку,
Що я наробила!
Прости мені, мій голубе,
Мій соколе милий!—
„Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люди!
Молись Богу та йди собі—
Мені легше буде.”

Ледве встала, поклонилась,
Вийшла мовчки з хати,—
Осталися сиротами
Старий батько й мати.
Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила;
Промовила: — Не вернуса!
В далекому краю
В чужу землю чужі люди
Мене заховають;
А своєї ця крихотка
Надо мною ляже,
Та про долю, мое горе,
Чужим людям скаже . . .
Не розкажуй, голубонько,
Де б не заховали,
Щоб грішної на цім світі
Люди не займали!

Ти не скажеш . . . ось хто скаже,
Що я його мати!
Боже Ти мій! лихо мое!
Де мені сховатись?
Заховаюсь, дитя мое,

Сама під водою,
А ти гріх мій спокутуеш
В людях сиротою,
Безбатьченком!...—

Пішла селом,
Плаче Катерина;
На голові хустиночка,
На руках дитина.
Вийшла з села—серце ние;
Назад подивилась,
Покивала головою,
Та й заголосила.
Як тополя, стала в полі
При битій дорозі:
Як роса та до схід сонця,
Покапали сльози.
За сльозами за гіркими
І світа не бачить,
Тільки сина пригортає,
Цілує та плаче.
А воно, як ангелятко,
Нічого не знає,
Маленькими ручицями
Пазухи шукає.

Сіло сонце, зза діброви
Небо червоніє;
Утерлася, повернулась,
Пішла . . . тільки мріє.

В селі довго говорили
Дечого багато,
Та не чули вже тих речей
Ні батько, ні мати . . .

Отаке то на цім світі
Роблять людям люди!
Того вяжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А завіщо? Святий знає!
Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі одиноким.
Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують.
Де ж ті люди, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити.
Пропали, пропали!

Єсть на світі доля,
А хто її знає?
Єсть на світі воля,
А хто її має?
Єсть люди на світі—
Сріблом-злотом сяють;
Здається, панують,
А долі не знають,—
Ні долі, ні волі!
З нудьгою та з горем
Жупан надівають,
А плакати—сором.
Візьміть срібло, злото,
Та будьте багаті,
А я візьму сльози—
Лихо виливати;
Затоплю недолю
Дрібними сльозами,

Затопчу незолу
Босими ногами!
Тоді я веселий,
Тоді я багатий,
Як буде серденько
По волі гуляти!

III

Кричать сови, спить діброва,
Зіроньки сіяють;
Понад шляхом, щирницею,
Ховрашки гуляють.
Спочивають добрі люди;
Що кого втомило:
Кого щастя, кого сльози,—
Все нічка покрила,
Всіх покрила темнісінька,
Як діточок мати.
Де ж Катрусю пригорнула?
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє?
Чи в діброві зпід колоди
Вовка виглядає?
Бодай же вас, чорні брови,
Нікому не мати,
Коли за вас таке лихо
Треба одбувати!
А що далі спіткається?
Буде лихо, буде!
Зустрінуться жовті піски
І чужії люди,
Зустрідеться зима люта...
А той—чи зустріне,

Чи пізнає Катерину,
Привітає сина?
З ним забула б чорнобрива
Шляхи, піски, горе:
Він, як мати, привітає,
Як брат заговорить...

Побачимо, почуємо...
А поки—спочину,
Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях, пани-брати!
Знаю його, знаю!
Аж на серці похолоне,
Як його згадаю.
Попоміряв і я колись—
Щоб його не мірять!..
Розказав би про те лихо,
Та чи то ж повірять?
„Бреше,” скажуть, „сякий-такий!”
(Звичайно, не в очі)
А так тільки псує мову
Та людей морочить.”
Правда ваша, правда, люди!
Та й нащо те знати,
Що сльозами перед вами
Буду виливати?
Нащо воно? У всякого
І свого чимало.
Цур же йому!.. А тим часом
Кете лиш кресало
Та тютюну, щоб, знаєте,
Дома не журились;
А то лихо розказувать,
Щоб бридке приснилось!

Нехай його лихий візьме!
Лучше ж поміркую,
Де то моя Катерина
З Івасем мандрує.

За Києвом та за Дніпром,
Попід темним гаєм,
Ідуть шляхом чумаченьки,
„Пугача” співають.
Іде шляхом молодиця, —
Мусить бути, з прощі.
Чого ж смутна, невесела,
Заплакані очі?
У латаній свитиночці,
На плечах торбина,
В руці ціпок, а на другій
Заснула дитина.
Зустрілася з чумаками,
Закрила дитину,
Питається: „Люди добрі!
Де шлях в Московщину?”
—В Московщину? Оцей самий.
Далеко, небого?—
„В саму Москву. Христа ради
Дайте на дорогу!”
Бере шага, аж труситься:
Тяжко його брати!
Та й навіщо? А дитина!
Вона ж його мати...
Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила,
Та синові за гіркого
Медяник купила...
Довго-довго сердешня
Все йшла та питала;

Було й таке, що під тином
З сином ночувала...

Бач, нащо здалися карі оченята:
Щоб під чужим тином сльози виливать!
Ото ж то дивіться та кайтесь, дівчата,
Щоб не довелось москаля шукать,
Щоб не довелось, як Катря шукає . . .
Тоді не питайте, защо люди лають,
Защо не пускають в хату ночувать.

Не питайте, чорнобриві,
Бо люди не знають;
Кого Бог кара на світі,
То й вони карають...
Люди гнутьсь, як ті лози,
Куди вітер віє;
Сиротині сонце світить—
Світить, та не гріє...
Люди б сонце заступили,
Якби мали силу,
Щоб сироті не світило,
Сльози не сушило.
А завіщо, Боже милий.
Защо світом нудить?
Що зробила вона людям!
Чого хотять люди?
Щоб плакала... Серце мое!
Не плач, Катерино!
Не показуй людям сльози,
Терпи до загину!
А щоб личко не марніло
З чорними бровами,
До схід сонця, в темнім лісі
Умийся сльозами!
Умиєшся—не побачать,

То й не засміються;
А серденько одпочине,
Поки сльози ллються.

— — — — —

Отаке то лихо, бачите, дівчата!
Жартуючи кинув Катрусю москаль.
Недоля не бачить, з ким їй жартувати,
А люди хоч бачать, та людям не жаль.
„Нехай,” кажуть, „гине ледача дитина
Коли не зуміла себе шанувать!”
Шануйтеся ж, любі, в недобру годину,
Щоб не довелось москаля шукать!

Де ж Катруся блудить?

Попід тинню ночувала,
Раненько вставала,
Поспішала в Московщину;
Аж гульк—зима впала.
Свище полем заверюха;
Іде Катерина
У личаках—лихо тяжке!—
І в одній свитині.
Іде Катря, шкандибає;
Дивиться—щось мріє...
Либонь, ідуть москалики...
Лихо!.. серце мліє...
Полетіла, зустрілася,
Пита: „Чи немає
Мого Йвана чорнявого?”
А ті: „Ми не знаєм.”
І, звичайно, як москалі,
Сміються, жартують:
„Ай да баба! ай да наші!
Каво не надують!”
Подивилась Катерина:

—І ви, бачу, люди!
Не плач, сину, моє лихо,—
Що буде, то й буде!
Піду даліше, — більш ходила...
А, може, й зустріну;
Оддам тебе, мій голубе,
А сама — загину!—
Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю.
Утомилась заверюха,
Де-де позіхає;
Ще б плакала Катерина,
Та сліз більш немає.
Подивилась на дитину;
Умите сльозою
Червоніє, як квіточка
Вранці під росою.
Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця, як гадина
Чорна повернулась.
Кругом мовчки подивилась;
Бачить: ліс чорніє,
А під лісом, край дороги,
Либонь, курінь мріє.
—Ходім, сину! смеркається...
Коли пустять в хату;
А не пустять, то й на дворі
Будем ночувати.
Під хатою заночуем,
Сину мій, Іване!
Де ж ти будеш ночувати,

Як мене не стане?
З собаками, мій синочку,
Кохайся на дворі!
Собаки злі—покусають,
Та не заговорять,
Не розкажуть сміючися...
З псами їсти й пити!...
Бідна моя головонько,
Що мені робити?—

Сирота собака має свою долю,
Має добре слово в світі сирота;
Його бють і лають, закують в неволю.
Та ніхто про матір на сміх не пита.
А йвася питають, зарання питають,
Не дадуть до мови дитині дожити.
На кого собаки на улиці лають?
Хто голий, голодний під тинем сидить?
Хто лобуря водить? Чорняві байстрята...
Одна його доля—чорні бровенята,
Та й тих люди задрі не дають носити.

IV

Попід горою яром-долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з гетьманщини стоять;
В яру гребелька, верби в ряд,
Ставок під кригою в неволі,
І ополонка—воду брать.
Мов покотило червоніє,
Крізь хмару сонце занялось;
Надувся вітер,—як повіє,
Нема нічого, скрізь біліє,
Та тільки лісом загуло.

Реве, свище заверюха,
По лісу завило;
Як те море, біле поле
Снігом покотилось.
Вийшов з хати карбівничий,
Щоб ліс оглядіти,
Та де тобі! таке лихо,
Що не видно й світа.
„Еге, бачу, яка фуга!
Цур же йому з лісом!
Піти в хату... Що там таке?
От їх до-сто-біса!
Недобра їх розносила,
Мов справді за ділом.
Ничипоре! дивись лишень,
Які побілілі!”
— Що? Москалі? де москалі? —
„Що ти? схаменися!”
— Де москалі—лебедики? —
„Та он, подивися!”
Полетіла Катерина
І не одяглася.
„Мабуть, добре Московщина
В тямку їй далася!
Бо уночі тільки й знає,
Що москаля кличе.”
Через пеньки, заметами
Летить, ледве дише.
Боса стала серед шляху,
Втерлась рукавами.
А москалі їй назустріч,
Як один, верхами.
— Лихо мое! доле моя! —
До їх... коли гляне, —

Попереду старший їде!
—Любий мій, Іване!
Серце мое коханеє!
Де ж ти так барився?—
Та до його... за стремена...
А він—подивився,
Та шпорами коня в боки.
—Чого ж утікаєш?
Хіба забув Катерину?
Хіба не пізнаєш?
Подивися, мій голубе,
Подивись на мене:
Я—Катруся твоя люба!
На що рвеш стремена?—
А він коня поганяє,
Нібито й не бачить.
—Постривай же, мій голубе!
Дивись,—я не плачу.
Ти не пізнав мене, Іване?
Серце, подивися!
Йй же Богу, я—Катруся!—
„Дура, отвяжіся!
Вазьміте проч безумную!”
—Боже мій! Івасю!
І ти мене покидаєш?!
А ти ж присягався?—
„Вазьміте проч! Что ж ви сталі?”
—Кого? мене взяти?
Защо ж? скажи, мій голубе?
Кому хоч оддати
Свою Катрю, що до тебе
В садочок ходила,
Свою Катрю, що для тебе
Сина породила?

Мій батечку, мій братіку!
Хоч ти не цурайся!
Наймичкою тобі стану...
З другою кохайся,
З цілим світом! Я забуду,
Що колись кохалась,
Що од тебе сина мала,
Покриткою стала...
Покриткою... який сором!
І за що я гину?
Покинь мене, забудь мене,
Та не кидай сина!
Не покинеш? Серце мое!
Не втікай од мене!..
Я винесу тобі сина.—
Кинула стремена, —
Та у хату . . . Вертається,
Несе йому сина;
Несповита, заплакана
Сердешна дитина.
—Ось-де воно, подивися!
Де ж ти заховався.
Утік! . . . нема! Сина, сина
Батько одцурався!
Боже ти мій!.. Дитя мое!
Де дінусь з тобою?
Москалики! голубчики!
Візьміть із собою;
Не цурайтесь, лебедики!
Воно сиротина;
Візьміть його та оддайте
Старшому за сина!
Візьміть його!.. бо покину,
Як батько покинув,—

Бодай його не кидала
Лихая година!
Гріхом тебе на світ божий
Мати породила,—
Виростай же на сміх людям!—
На шлях положила.
—Оставайся шукать батька,
А я вже шукала... —
Та в ліс з шляху, як навісна!
А дитя осталося,
Плаче, бідне... А москалям
Байдуже,—минули.
Воно й добре, — та на лихо
Лісничі почули.

Біга Катря боса лісом,
Біга та голосить;
То проклина свого Івана,
То плаче, то просить.
Вибігає на возлісся;
Кругом подивилась,
Та в яр... біжить,—серед ставу
Мовчки опинилась.
—Прийми, Боже, мою душу,
А ти—мое тіло!—
Шубовсть в воду!... Попід льодом
Геть загуркотіло.

Чорнобрива Катерина
Найшла, що шукала.
Дунув вітер понад ставом—
І сліду не стало.

То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає;
То не лихо, то не тяжке.

Що мати вмирає;
Не сироти малі діти,
Що неньку сховали:
Їм зосталась добра слава,
Могила зосталась.
Засміються злії люди
Малій сиротині,—
Вилле сльози на могилу,
Серденько спочине.
А тому, тому на світі,
Що йому зосталось,
Кого батько і не бачив,
Мати одцуралась?
Що зосталось байстриюкові?
Хто з ним заговорить?
Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе...
Панське личко, чорні брови—
Нащо? Щоб пізнали!
Змалювала, не сховала...
Бодай полиняли!

V

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати;
Торбинками обвішаний
Його повожатий;
Мале дитя коло його
На сонці куняє,
А тим часом старий кобзар
„Ісуса” співає.
Хто йде, їде, — не минає:

Хто—бублик, хто—гроші;
Хто старому, а дівчата
Шажок міхonoші.
Задивляться чорнобриві:
І босе і голе.
„Дала,” кажуть, „бровенята,
Та не дала долі!”

Їде шляхом до Києва
Берлин шестернею,
А в берлині господиня
З паном і сімею.
Опинився проти старців—
Курява лягає.
Побіг Івась, бо з віконця
Рукою махає.
Дає гроші Івасеві,
Дивується пані.
А пан глянув—одвернувся..
Пізнав препоганий,
Пізнав тії карі очі,
Чорні бровенята,

Пізнав батько свого сина,
Та не хоче взяти.
Пита пані, як зветься?
„Івась.” — „Какой мілай!”
Берлин рушив, а Івася
Курява покрила..
Полічили, що достали,
Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом.

ЗАКУВАЛА ЗОЗУЛЕНЬКА

Закувала зозуленька
В зеленому гаї;
Заплакала дівчинонька—
Дружини немає.
А дівочі молодії
Веселії літа,
Як квіточка за водою,
Пливуть з цього світа.
Як би були батько-мати,
Та були б багаті,
Було б кому полюбити,
Було б кому взяти.
А то нема; сиротою
Отак і загину,
Дівуючи в самотині
Де небудь під тинном.

МАМА

У нашім раї, на землі,
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитячком малим.
Буває иноді: дивлюся,
Дивуюсь дивом, і печаль
Охватить душу; стане жаль
Мені її, і зажурюся
І перед нею помолюся,
Мов перед образом святим
Тієї матері святої,
Що в мир наш Бога принесла.
Тепер їй, любо, любо жити:

Вона серед ночі встає,
І стереже добро своє,
І дожидає того світу,
Щоб знов на його надивитись,
Наговоритись.

„Це мое,

Мое!” — І дивиться на його,
І молиться за його Богу,
І вийде з дому погулять,
Гордіше самої цариці,
Щоб людям, бачте, показати
Своє добро:

„А подивіться!

Мое найкраще над всіми!”
І ненароком інший гляне—
Весела, рада, Боже мій!
Несе додому свого Івана;
І їй здається — все село
Весь день дивилося на його,
Що тільки й дива там було,
А більше не було нічого...
Щасливая!...

СОН

На панщині пшеницю жала;
Втомилася, не спочивать
Пішла в снопи, пошкандибала
Івана сина годувать.

Воно сповитеє кричало
У холодочку за снопом.
Розповіла, нагодувала,
Попестила, і ніби сном,
Над сином сидя, задрімала.

І сниться їй: той син Іван
І уродливий, і багатий,
Уже засватаний, жонатий,
На вольній, бачиться, — бо й сам
Уже не панський, а на волі;
І на своїм веселім полі
Удвох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть . . .
І усміхнулася, небога.
Прокинулася—нема нічого! . . .
На Йвася глянула, взяла
Його, гарненько сповила,
І копу дожинать пішла,
Поки не чути ланового.

СИРІТКА

На великдень, на соломі
Проти сонця діти
Грались собі крашанками,
Та й стали хвалитись
Обновами.

Тому к святкам
З лиштвою пошили
Сорочечку, а тій стьожку,
Тій стрічку купили;
Кому шапочку смушеву,
Чобітки шкапові;
Кому свитку...

Одна тільки
Сидить без обнови
Сиріточка, рученята
Сховавши в рукави.

— Мені мати купувала..
— Мені батько справив..
— А мені хрещена мати
Лиштву вишивала.
„А я в попа обідала!“
Сирітка сказала..

НАЙМИЧКА

(Вступ)

У неділю вранці рано
Поле крилося туманом;
У тумані на могилі,
Як тополя, похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лона пригортає
Та з туманом розмовляє:
— Ой тумане, тумане,
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
Отут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?
Чому мені злої долі,
Чом віку не збавиш?
Ні, не дави, туманочку!
Сховай тільки в полі,
Щоб ніхто не знав, не бачив
Моеї недолі!
Я не одна—єсть у мене
І батько і мати...
Єсть у мене,—туманочку,
Туманочку, брате,—
Дитя моє.

Мій синочку,
Нехрещений сину!
Не я тебе хреститиму
На лиху годину;
Чужі люди хреститимуть,—
Я не буду знати,
Як і зовуть . . .

Дитя моє!
Я була багата..
Не лай мене! Молитимусь,
Із самого неба
Долю виплачу сльозами
І пошлю до тебе!—

Пішла полем ридаючи,
В тумані ховалась,
Та крізь сльози тихесенько
Про вдову співала,
Як удова в Дунаєві
Синів поховала:

—Ой у полі могила;
Там удова ходила,
Там ходила, гуляла,
Трути-зілля шукала.
Трути-зілля не найшла,
Та синів двох привела,
В китаечку повила
І на Дунай однесла:
„Тихий, тихий Дунай!
Моїх діток забавляй.
Ти, жовтенький пісок!
Нагодуй моїх діток,
І скупай, і сповий,
І собою укрий!”—

Був собі дід та баба,
 З давнього давна, у гаї над ставом,
 Удвох собі на хуторі жили,
 Як діточок двоє,
 Усюди обое.

Ще змалечку удвох ягнята пасли,
 А потім побралися,
 Худоби діждалися,
 Придбали хутір, став і млин,
 Садок у гаї розвели
 І пасіку чималу,—
 Всього надбали.
 Та діточок у їх Бігма,
 А смерть з косою за плечима.

Хто ж їх старість привітає,
 За дитину стане?
 Хто заплаче, поховає?
 Хто душу спомяне?
 Хто поживе добро чесно
 В добрую годину,
 І згадає дякуючи,
 Як своя дитина?..
 Тяжко дітей годувати
 У безверхій хаті,
 А ще гірше старітися
 У білих палатах,
 Старітися, умирати,
 Добро покидати
 Чужим людям, чужим дітям
 На сміх, на розтрату!

II

І дід і баба у неділю
На приспі вдвох собі сиділи
Гарненько, в білих сорочках.
Сіяло сонце в небесах,—
Ані хмариночки, та тихо,
Та любо, як у раї.
Сховалося у серці лихо,
Як звір у темнім гаї.

В такім раї чого б, бачся,
Старим сумувати?
Чи то давне яке лихо
Прокинулось в хаті?
Чи вчорашне, задавлене
Знов заворушилось?
Чи ще тільки заклюнулось,
І рай запалило?

Не знаю, що і після чого
Старі сумують. Може, вже
Оце збираються до Бога,
Та хто в далекую дорогу
Їм добре коней запряже?
—А хто нас, Насте, поховає,
Як помремо?—

„Я сама не знаю!
Я все оце міркувала,
Та аж сумно стало:
Одинокі зостарілись . . .
Кому понадбали
Добра цього?”

—Стривай лишень!
Чи чуеш? Щось плаче

За ворітьми, мов дитина!
Побіжім лиш! Бачиш?
Я вгадував, що щось буде! —
І разом схопились,
Та до воріт.

Прибігають,
Мовчки зупинились:
Перед самим перелазом
Дитина сповита,
Та не туго, й новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати сповивала,
І літом укрила
Останньою свитиною!
Дивились, молились
Старі мої.

А сердешне
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Малюсенькі...

І замовкло,
Неначе не плаче,
Тільки пхика.

—А що, Насте?
Я й казав! От бачиш!
От і талан, от і доля!
І не одинокі!
Бери ж лишень та сповивай!..
Ач яке, нівроку!
Неси ж в хату, а я верхи
Кинусь за кумами
В Городище. —

Чудно якось
Діється між нами!
Один сина проклинає;
З хати виганяє:
Другий свічку, сердешній,
Потом заробляє
Та ридаючи становить
Перед образами:
Нема дітей!..

Чудно якось
Діється між нами!

III

Аж три пари на radoщах
Кумів назбирали,
Та ввечері й охрестили
І Марком назвали.
Росте Марко. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з ним робити.
Минає рік.

Росте Марко,
І дійна корова
У розкоші купається.
Аж ось чорноброва
Та молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми проситься.
— А що ж?—каже—візьмем, Насте?—
„Возьмемо, Трохиме,
Бо ми старі, нездужаєм,
Та таки й дитина,

Хоча воно вже й піросло,
То все ж таки треба
Коло його піклуватись.”
—Та воно то треба,
Бо й я свою вже часточку
Прожив, слава Богу,
Підтоптався. Так що ж тепер,
Що візьмеш, небого?
За рік, чи як?—

“А, що дасте...”

— Е, ні! треба знати,
Треба, дочко, лічить плату,
Зароблену плату;
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.

Так отак хіба, небого:
Ні ти нас не знаєш,
Ні ми тебе; а поживеш,
Роздивишся в хаті,
Та й ми тебе побачимо,—
Отоді й за плату.
Чи так, дочко? —

„Добре, дядьку!”

— Просимо ж у хату! —
Поеднались. Молодиця
Рада та весела,
Ніби з паном повінчалась,
Закупила села.
І у хаті, і на дворі,
І коло скотини,
Увечері і вдосвіта;
А коло дитини
Так і пада, ніби мати!
В будень і в неділю

Головоньку йому змие,
Й сорочечку білу
Щодень божий надіває;
Грається, співає,
Робить возики, а в свято
То й з рук не спускає.
Дивуються старі мої
Та моляться Богу.
А наймичка невсипуща
Щовечір, небога,
Свою долю проклинає,
Тяжко-важко плаче;
І ніхто того не чує,
Не знає й не бачить,
Опріч Марка маленького.
Так воно не знає,
Чого наймичка сльозами
Його умиває.
Не зна Марко, чого вона
Так його цілує,
Сама не зість і не допе,
Його нагодує.
Не зна Марко, як в колисці
Часом серед ночі
Прокинеться, ворухнеться,
То вона вже скочить,
І укриє й перехрестить,
Тихо заколише:
Вона чує з тієї хати,
Як дитина дише.
Вранці Марко до наймички
Ручки простягає,
І „мамою” невсипущу
Ганну величає.

Не зна Марко, росте собі,
Росте, виростає.

IV

Чимало літ перевернулось,
Води чимало утекло;
І сліз чимало принесло.
Бабусю Настю поховали
І ледве-ледве одволали
Трохима діда.

Прогуло

Прокляте лихо, та й заснуло.
На хутір знову благодать
Зза гаю темного вернулась
До діда в хату спочивать.

Уже Марко чумакує
І восени не ночує
Ні під хатою, ні в хаті—
Когонєбудь треба сватать.
—Кого ж би тут? — старий дума
І просить поради
У наймички.

А наймичка

До царівни б рада
Слать старости: „Треба Марка
Самого спитати.”
— Добре, дочко! спитаємо,
Та й будемо сватать.”
Розпитали, порадились,
Та й за старостами
Пішом Марко.

Вернулися

Люди з рушниками,
З святим хлібом обміненим.
Панну у жупані,
Таку кралю висватали,
Що хоч за гетьмана,
То не сором. Отаке то
Диво запопали!

— Спасибі вам! — старий каже.
— Тепер, щоб ви знали,
Треба краю доводити,
Коли й де вінчати,
Та й весілля!

Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?
Не дожила моя Настя!..—
Та й заливсь сльозами.
А наймичка у порогу
Вхопилась руками
За одвірок, та й зомліла.
Тихо стало в хаті;
Тільки наймичка шептала:
„Мати... мати... мати!..”

V

Через тиждень молодиці
Коровай місили
На хуторі. Старий батько
З усієї сили
З молодицями танцює,
Та двір вимітає,
Та прохожих, проїзжачих

У двір закликає,
Та вареною частує,
На весілля просить.
Знай бігає, а самого
Ледве ноги носять.
Скрізь гармидер та реготня
В хаті і на дворі,
І жолоби викотили
З нової комори.
Скрізь порання: печуть, варять,
Вимітають, миють . . .
Та все чужі. Де ж наймичка?
На прощу у Київ
Пішла Ганна. Благов старий,
А Марко аж плакав,
Щоб була вона за матір.
—Ні, Марку! ніяко
Мені матірю сидіти:
То багаті люди,
А я наймичка; ще й з тебе
Сміятися будуть.
Нехай Бог вам помагає!
Піду помолюся
Усім святим у Києві,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете.
Поки маю сили,
Трудитисьму.—Чистим серцем
Поблагословила
Свого Марка, заплакала
Й пішла за ворота.
Розвернулося весілля,
Музикам робота
І підковам.

Вареною

Столи й лави миють.
А наймичка шкандибає,
Поспішає в Київ.
Прийшла в Київ, не спочила:
У міщанки стала,
Найнялася носити воду,
Бо грошей не стало
На молебствіє Варварі.
Носила, носила,
Кіп із вісім заробила,
Й Маркові купила
Святу шапочку в печерах
У Йвана святого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого;
І перстеник у Варвари
Невістці достала,
І, всім святим поклонившись,
Додому верталась.

Вернулася. Катерина
І Марко зустріли
За ворітьми, ввели в хату
Й за стіл посадили;
Напували й годували,
Про Київ питали,
І в кімнаті Катерина
Одпочить послала.

—Защо вони мене люблять?
Защо поважають?
О, Боже мій милосердний!
Може, вони знають?
Може, вони догадались? . . .
Ні, не догадались.

Вони добрі... —

І наймичка
Тяжко заридала.

VI

Тричі крига замерзала,
Тричі розтавала,—
Тричі наймичку у Київ
Катря провозжала
Так, як матір.

І в четвертий
Провела небогу
Аж у поле, до могили,
І молила Бога,
Щоб швиденько верталася,
Бо без неї в хаті
Якось сумно, ніби мати
Покинула хату.

Після Пречистої в неділю,
Та після першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі, на приспі.

Перед ним
З собакою унучок грався,
А внучка в юпку одяглась
У Катрину, і ніби йшла
До діда в гості.

Засміявся
Старий і внучку привітав,
Неначе справді молодицю.
— А де ж ти діла паляницю?

Чи, може, в лісі хто одняв?
Чи попросту—забула взяти?
Чи, може, ще й не напекла?
Е, сором, сором! лепська мати!—
Аж зирк!—і наймичка ввійшла
На двір. Побіг старий стрічати
З онуками свою Ганну.
„А Марко в дорозі?”
Ганна діда питалася.
—В дорозі ще й досі.—
„А я ледве додибала
До вашої хати.
Не хотілось на чужині
Одній умирати!
Коли б Марка діждатися!
Так щось тяжко стало...”
І внучатам із клуночка
Гостинці виймала:
І хрестики, й дукачки,
Й намиста разочок
Ориночці, і червоний
З фольги образочок;
А Карпові соловейка
Та коників пару;
І четвертий уже перстень
Святої Варвари
Катерині; а дідові
Із воску святого
Три свічечки; а Маркові
І собі нічого
Не принесла: не купила,
Бо грошей не стало,
А заробить нездужала.
„А ось ще осталось

Пів бублика!”

Ї по шматочку
Дітям розділила.

VII

Ввійшли в хату. Катерина
Їй ноги умила
Ї полуднувать посадила,
Не пила й не їла
Стара Ганна.

„Катерино!
Коли в нас неділя?”
—Після-завтра.—

„Треба буде
Акафист найняти
Миколаєві святому
Ї на часточку дати,
Бо щось Марко забарився . . .
Може, де в дорозі
Занедужав, сохрани Боже!”
Ї покапали сльози
З старих очей замучених.
Ледве-ледве встала
Ізза стола. „Катерино!
Не та вже я стала:
Зледащіла, нездужаю
І на ноги встати.
Тяжко, Катре, умирати
В чужій, теплій хаті!”
Занедужала небога.
Уже й причащали,
Ї маслосвятіє служили,—
Ні, не помагало!
Старий Трохим по надвірю

Мов убитий ходить;
Катерина з болящої
І очей не зводить,—
Катерина коло неї
І днює й ночує.
А тим часом сичі вночі
Недобре віщують
На коморі.

Болящая
Щодень, щогодина,
Ледве чути, питається:
„Доню Катерино-
Чи ще Марко не приїхав?
Ох, якби я знала,
Що діждуся, що побачу,
То ще б подождала!”

VIII

Іде Марко з чумаками;
Ідучи співає,
Не поспіша до господи,
Воли попасає.
Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькові шитий пояс
Шовку червоного,
А наймиці на очіпок
Парчі золотої
І червону добру хустку
З білою габою,
А діточкам черевички,
Фіг та винограду,
А всім вкупі червоного
Вина з Цареграду

Відер з трое у барилі,
І кавяру з Дону,—
Всього везе, та не знає,
Що діється дома!

Іде Марко, не журиться.
Прийшов, слава Богу!
І ворота одчиняє,
І молиться Богу.
„Чи чуеш ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже прийшов. Біжи швидче,
Швидче веди в хату!
Слава Тобі, Спасителю!
Насилу діждала!”
І „Отче наш” тихо-тихо,
Мов крізь сон, читала.

Старий воли випрягає,
Занози ховає
Мережані, а Катруся
Марка оглядає.
—А де ж Ганна, Катерино?
Я пак і байдуже!
Чи не вмерла?—

„Ні, не вмерла,
А дуже нездужа.
Ходім лишень в малу хату,
Поки випрягає
Воли батько; вона тебе,
Марку, дожидає.”

Ввійшов Марко в малу хату
І став у порогу...
Аж злякався.

Ганна шепче:
„Слава, слава Богу!

Ходи сюди, не лякайся!..
Вийди, Катре, з хати!
Я щось маю розпитати,
Дещо розказати.”

Вийшла з хати Катерина,
А Марко схилився
До наймички у голови.
„Марку! Подивися,
Подивися ти на мене!
Бач, як я змарніла?
Я не Ганна, не наймичка,
Я . . .”

Та й зацікавилася.
Марко плакав, дивувався,
Знов очі відкрила,
Пильно-пильно подивилась,—
Й сльози покотились.
„Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати!”
Та й замовкла...

Зомлів Марко,
Й земля задрижала.
Прокинувся . . . до матері —
А мати вже спала!...

О Боже мій милий!

**Тяжко жить на світі, а хочеться жить:
Хочеться дивитись, як сонечко сяє,
Хочеться послухать, як море заграє,
Як пташка щебече, байрак гомонить,
Або чорнобрива в гаю заспіває...
О Боже мій милий, як весело жить!**

(З поеми „Гайдамаки”)

ЖИТТЯ ШЕВЧЕНКА ВІРШАМИ

МЕНІ ТРИНАДЦЯТИЙ МИНАЛО

Мені тринадцятий минало;
Я пас ягната за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
Чи так мені чого було—
Мені так любо, лобо стало,
Неначе в Бога...
Уже прокликали до паю,
А я собі у буряні
Молюся Богу; і не знаю,
Чого маленькому мені
Тоді так приязно молилось,
Чого так весело було.
Господне небо і село,
Ягня, здається, веселилось,
І сонце гріло—не пекло.

Та не довго сонце гріло,
Не довго молилось;
Запекло, почервоніло
І рай запалило.
Мов прокинувся,—дивлюся:
Село почорніло,
Боже небо голубее—
І те помарніло.
Поглянув я на ягнята—
Не мої ягнята;
Обернувся я на хати—
Нема в мене хати.
Не дав мені Бог нічого!
І хлинули сльози...
Тяжкі сльози... А дівчина,
При самій дорозі,
Недалеко коло мене

Плоскінь вибирала,
Та й почула, що я плачу:
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози,
І поцілувала . . .

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Мое: лани, гаї, сади . . .
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води.

Я ТЕПЕР ЗГАДАВ

(З поеми „Гайдамаки”)

Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло.—
Молодее лихо! Як-би ти вернулось—
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю..
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало, в неділю, закривши Мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізник, Гонта Ляхів покарав..
Столітнії очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла.
Сусіди од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакати.

—І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її унукам тепер розказав!

СОН ПРО КОЗАКІВ

От, мені приснилось, ніби край могили
Пасу я ягнята, а я ще малий.
Дивлюся: могила ніби розвернулась,
А з неї виходить неначе козак,
Уже й сивоусий собі неборак,
Та й іде до мене.

От мене бере
Неначе на руки, та несе в могилу;
А чорна могила ще гірше розкрилась.
Дивлюся—в могилі усе козаки:
Який безголовий, який без руки,
А хто по коліна неначе одтятий;
Лежать собі хлопці, мов у теплій хаті.
—Дивлюся, дитино, оце козаки!—
Ніби мені каже: — на всій Україні
Високі могили. Дивися, дитино:
Усі ті могили—усі отакі:
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго.

Оце воля спить.
Лягла вона славно, лягла вона вкупі
З нами—козаками. Бачиш, як лежить!
Неначе сповита!..

Тут пана немає:
Усі ми однаково на волі жили,
Усі ми однаково за волю лягли,
Усі ми і встанем,—та Бог його знає,
Коли-то те буде.

Дивися ж, дитино,
Та добре дивися! А я розкажу,
Защо Україна наша стала гинуть,
Защо й я між ними в могилі лежу.
Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину.
Слухай же дитино!..—

ДУМИ МОЇ

(1839 р.)

Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
На що стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
Як свою дитину?
Бо вас лихо на світ на сміх породило,
Поливали сльози—чом не затопили?
Не винесли в море, не розмили в полі?
Не питали б люди, що в мене болить,
Не питали б, за що проклинаю долю,
Чого нужу світом... Нічого робить!
Не сказали б на сміх...

Квіти мої, діти!
Нащо вас кохав я, нащо доглядав.
Чи заплаче серце одно на всім світі,
Як я з вами плакав? Може, і вгадав,

Може, знайдеться дівоче
Серце, карі очі,
Що заплачуть на ці думи,—
Я більше не хочу...
Одну сльозу з очей карих,
І—пан над панами!
Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!
    За карії оченята,
За чорнії брови
Серце рвалося, сміялось,
Виливало мову;
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі.
За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині.
Не хотілось в снігу, в лісі
Козацьку громаду
З булавами, з бунчуками
Збирать на пораду...
Нехай душі козацькії
В Україні вітають:
Там широко, там весело
Од краю до краю . . .
Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий—море,
Степ і степ, ревуть пороги,
І могили—гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля,

Там шляхтою, татарами
Засівала поле.
Засівала трупом поле,
Поки не остило...

Лягла спочить; а тим часом
Виросла могила,
А над нею Орел чорний
Сторожем літає,
І про неї добрим людям
Кобзарі співають.

Все співають, як діялось,
Сліпі небораки,
Бо дотепні. А я? . . . а я
Тільки вмію плакати,
Тільки сльози за Україну,
А слова — немає . . .

А за лихо—та цур йому!
Хто його не знає?!
А надто той, що дивиться
На людей душою—
Пекло йому на цім світі,
А на тім...

Журбою

Не накличу собі долі,
Коли так не маю.
Нехай злидні живуть три дні,
Я їх заховаю;
Заховаю змію люту
Коло свого серця,
Щоб вороги не бачили,
Як лихо сміється . . .
Нехай думка, як той ворон,
Літає та краче,

А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком; люди не побачать,
То й не засміються...

Не втирайте ж мої сльози—
Нехай собі ллються,
Чуже поле поливають
Щодня і щоночі,
Поки попи не засиплють
Чужим піском очі...

Отаке-то! А що робить?
Журба не pomoже.
Хто ж сироті завидує,
Карай того, Боже!

Думи мої, думи мої,
Квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас,—
Де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну,
Попідтинню сиротами,
А я—тут загину.
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щиру правду,
А ще може й славу...

Привітай же, моя ненько,
Моя Україно,
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!

УЯВА ПОЕТА

(З поеми „Гайдамаки”)

Заспіваю: море грає,
Вітер повіває,
Степ чорніє, і могила
З вітром розмовляє.
Заспіваю: розвернулась
Висока могила,
Аж до моря запорожці
Степ широкий вкрили;
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають, а пороги
Між очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердились,
Щось страшне співають!
Послухаю, пожурюся,
У старих питаю:
Чого, батьки, сумуете?
— Не весело, сину!
Дніпро на нас розсердився,
Плаче Україна... —
І я плачу. А тим часом
Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами,
І гетьмани, всі в золоті
У мою хатину
Прийшли, сіли коло мене,
І про Україну
Розмовляють, розказують:
Як Січ будували,
Як козаки на байдаках

Пороги минали,
Як гуляли по синьому,
Грілися в Скутарі,
Та як, люльки закуривши
В Польщі на пожарі,
В Україну верталися,
Як бенкетували . . .
„Грай, кобзарю! лий, шинкарю!”—
Козаки гукали.
Шинкар, знає, наливає
І не схаменеться;
Кобзар вшкварив, а козаки,
Аж Хортиця гнеться,
Метелеці та гопака
Гуртом оддирають;
Кухоль ходить, переходить,
Так і висихає.
„Гуляй, пане, без жупана!
Гуляй, вітре, полем!
Грай кобзарю, лий, шинкарю,
Поки встане доля!”
Взявшись в боки, навприсядки
Парубки з дідами:
„Отак, діти, добре, діти!
Будете панами!”
Отамани на бенкеті
Неначе на раді,
Похожають, розмовляють . . .
Вельможна громада
Не втерпіла, ударила
Старими ногами;
І я дивлюсь, поглядаю,
Сміюся сльозами.

Дивлюся, сміюся, дрібні утираю:
Я не садинокий, є з ким в світі жити!
У моїй хатині, як в степу безкраїм,
Козацтво гуляє, байрак гомонить;
У моїй хатині сине море грає,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихесенько „Гриця” дівчина співає—
Я не садинокий, є з ким вік дожити!

ЗГАДКА ПРО ОКСАНУ

Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе.
Так і доля: того лама,
Того нагинає,
Мене котить,—а де спинить,
І сама не знає!

У якому краї мене заховують?
Де я прихилюсь, навіки засну?
Коли нема долі, нема талану,
То нікого й кинуть. Ніхто не згадає,
Не скаже хоч на сміх: „Нехай спочиває!
Тільки його й долі, що рано заснув! . . .”
Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива,
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, щасливий,
Як побачить диво—твою красоту;
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душою, серцем розмовлять,
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любили Петруся співать?

МИНАЮТЬ ДНІ

Минають дні, минають ночі,
Минає літо, шелестить
Пожовкле листя; гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить.
І все заснуло,—і не знаю,
Чи я живу, чи доживаю,
Чи так по світу волочусь,
Бо вже й не плачу й не сміюсь..

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

Не дай спати ходячому,
Серцем завмирати,
І гнилою колодою
По світу валятись;
А дай жити, серцем жити
І людей любити,
А коли ні,—то проклинать
І світ запалити!

Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі.
А ще гірше—спати, спати,
І спати на волі,
І заснути навік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково—
Чи жив, чи загинув . . .

Доле, де ти? Доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої, злої!

ЧОГО МЕНІ ТЯЖКО

(1844 р.)

Чого мені тяжко? Чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне?

Серце мое трудне,
Чого ти бажаєш? Що в тебе болить?
Чи пити, чи їсти, чи спатоньки хочеш?
Засни, моє серце, навіки засни,
Невкриті, розбите... А люд навісний
Нехай скаженіє... Закрий серце, очі!...

МИКОЛІ ГОГОЛЮ

За думою дума роем вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці—може й Бог не бачить.

Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах — байдуже!...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже!
А що вродить з того плачу?
Бурян, мабуть, брате!
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати,
Не заріже батько сина,
Своєї дитини,

За честь, славу, за братерство,
За волю України.
Не заріже: викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві...

Цебто, бачиш,
Лепта удовиці
Престолові, „отечеству”
Та Німоті плата . . .
Нехай, брате!

А ми будем
Сміятись та плакати.

ЗАДУМА

(З поеми „Гайдамаки”)

Все йде, все минає, і краю немає...
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає.
Живе... умирає... Одно зацвіло,
А друге завяло, навіки завяло,
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало;
І зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім; і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш сіять,
Як над Вавилоном, над його садами,
І над тим, що буде з нашими синами.
Ти вічний без краю!... Люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою.

Співать тобі думу, що ти нашептав.
Порадь мені ще раз, де дітись з журбою?
Я не одинокий, я не сирота:
Єсть у мене діти, та де їх подіти?
Заховать з собою? Гріх: душа жива!
А може їй легше буде на тім світі,
Як хто прочитає ті сльози-слова,
Що так вона щиро колись виливала,
Що так вона нишком над ними ридала.
Ні, не заховаю, бо душа жива!
Як небо блакитне, нема йому краю,
Так душі почину і краю немає.

ГОЛОС З НЕВОЛІ

(1847 р.)

Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині!
Прилітайте, сизокрилі
Мої голубята,
Ізза Дніпра широкого
У степ погуляти
З киргізами убогими!
Вони вже убогі,
Уже голі, та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте ж, мої любі,
Тихими речами!
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

СОНЦЕ ЗАХОДИТЬ

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихне, поле німіє;
Радіють люди, що одпочнуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну:
Лину я, лину, думу гадаю,
І ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре! — і сльози кануть...
Чи ти зійшла вже й на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
На небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
Про мою доленьку, щоб і не чули!

МЕНІ ОДНАКОВО

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині—
Однаковісенько мені!
В неволі виріс між чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі плачучи умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій—не своїй землі.
І не помяне батько з сином,

Не скаже синові: —Молись,
Молися, сину! за Україну
Його замучили колись.—

Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні . . .
Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її окраденую збудять...
Ох, не однаково мені!

В НЕДІЛЮ В НЕВОЛІ

Неначе злодій, поза валами
В неділю крадуся я в поле,
Талами вийду понад Уралом
На степ широкий, мов на волю,
І болящеє, побите
Серце стрепенеться,
Мов рибонька над водою,
Тихо усміхнеться,
І полине голубкою
Понад чужим полем,—
І я ніби оживаю
На полі, на волі.
І на гору високу
Вихожу, дивлюся,
І згадаю Україну—
І згадать боюся...
І там степи, і тут степи,
Та тут не такі:
Руді, руді, аж червоні;
А там голубії,

Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами...

А тут бурян, піски, тали,
І хоч би на сміх де могила
О давнім давні говорила...
Неначе люди не жили!

НУДЬГА Й ОСІНЬ

Мов за подушне, оступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь. Боже милий!
Де ж заховатися мені?
Що діяти? Уже й гуляю
По цім Аралу, і пишу,
Віршую нищечком, грішу,
Бог-зна колишнії случаї
В душі своїй перебираю
Та списую,—щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу . . . Лютий злодій
Впирається таки, та й годі!...

ЛИСТ ДО Т. М. ЛАЗАРЕВСЬКОГО

(Перед Різдом у 1848 р.)

На дворі, бач,
Наступає свято,—
Тяжко його, друже-брате,
Самому стрічати
У пустині...

Завтра ж рано
Заревуть дзвіниці
В Україні, завтра рано
До церкви молитися
Підуть люди.

Завтра-ж рано
Завиє голодний
Звір в пустині, і повіє
Ураган холодний,
І занесе піском, снігом
Курінь, мою хату.
Отак мені доведеться
Свято зустрічати!
Що ж діяти? На те й лихо,
Щоб з тим лихом битись.
А ти, друже мій єдиний,
Як маєш журитись,
Прочитай оцю цідулу
І знай, що на світі
Тільки й тяжко, що в пустині
У неволі жити . . .
Та й там живуть, хоч погано...
Що ж діяти маю?
Треба б вмерти,—так надія,
Брате, не вмирає!

І ЗНОВ МЕНІ НЕ ПРИВЕЗЛА

І знов мені не привезла
Нічого почта з України!
За грішнії, мабуть, діла
Караюсь я в оцій пустині
Сердитим Богом.

Не мені

Про теє знать, за що караюсь;
Та й знать не хочеться мені!...
А серце плаче, як згадаю
Хоч невеселії случаї
І невеселії ті дні,
Що пронеслися надо мною
В моїй Україні колись.

Ой із журби та із жалю,
Щоб не бачить, як читають
Листи тії, погуляю,
Погуляю понад морем,
Та розважу своє горе,
Та Україну згадаю,
Та пісеньку заспіваю.
Люди скажуть, люди зрадять,
А вона мене порадить,—
І порадить, і розважить,
І правдоньку мені скаже.

І НЕБО НЕВМИТЕ

І небо невмите, і заспані хвилі,
І понад берегом геть,-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться... Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцим нікчемним морем,
Нудити світом?

Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовклая трава,
Не хоче правдоньки сказати...
А більше ні в кого спитати.

НЕМАЄ ГІРШЕ, ЯК В НЕВОЛІ

Немає гірше, як в неволі
Про волю згадувать... А я
Про тебе, воленько моя,
Оце нагадую: ніколи
Ти не здавалася мені
Такою свіжо-молодою
І прехорошою такою,
Так, як тепер на чужині,
Та ще й в неволі...

Доле! доле!

Моя проспівана воле!
Хоч глянь на мене зза Дніпра,
Хоч усміхнися!

І ти, моя єдина,
Встаєш ізза моря,
Зза туману, слухняная,
Рожевая зоре!
І ти, моя єдина,
Ведеш за собою
Літа мої молодії—
І передо мною,
Ніби море, виступають
Широкії села
З вишневими садочками
І люди веселі...
І ті люди, і село те,
Де колись, мов брата,
Привітали мене.

Мати!

Старесенька мати!
Чи збираються ще й досі
Веселії гості
Погуляти у старої,

Погуляти просто
По-давньому, по-старому—
Од світу до світу?
А ви, мої молодії
Чорнявії діти,
Веселії дівчаточка,
І досі в старої
Танцюєте? А ти, доле?
А ти, мій покою?
Мое свято чорнобриве,—
І досі між ними
Тихо, пишно похожаєш?
І тими очима,
Аж чорними—голубими,
І досі чаруєш
Людські душі?

Чи ще й досі
Дивуються всує
На стан гнучий? Свято мое,
Єдине свято!
Як оступлять тебе, доле,
Діточки-дівчата
Й защебечуть по своєму
Доброму звичаю,—
Може й мене ненароком
Діточки згадають;
Може яка і про мене
Скаже яке лихо.
Усміхнися, мое серце,
Тихесенько-тихо,
Щоб ніхто і не побачив,
Та й більше нічого...
А я, доленько, в неволі
Помолюся Богу.

ОЙ ГЛЯНУ Я

Ой гляну я, подивлюся
На той степ, на поле:
Чи не дасть Бог милосердний
Хоч на старість волі?
Пішов би я в Україну,
Пішов би додому:
Там би мене привітали,
Зраділи б старому;
Там би я спочив хоч мало,
Молившись Богу;
Там би я . . . та шкода й гадки:
Не буде нічого!..
Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію!

ПЕЧАЛЬ НЕВОЛЬНИКА

(1849 р.)

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моеї долі молодой.
А иноді така печаль
Оступить душу—аж заплачу!
А ще до того, як побачу
Малого хлопчика в селі:
Мов одірвалось од гіллі,
Одно-однісеньке під тинном
Сидить собі в старій ряднині . . .

Мені здається, ще це я,
Що це ж та молодість моя.
Мені здається, що ніколи
Воно не бачитиме волі,
Святої воленьки! Що так
Даремне, марне пролетять
Його найкращії літа;
Що він не знатиме, де дітись
На цім широкім вольнім світі,
І піде в найми, і колись,
Щоб він не плакав, не журились,
Щоб він де-небудь прихилився,—
То оддадуть у москалі...

ПРОЩАЙ, УБОГИЙ КОС-АРАЛЕ!

Готово! Парус розпустили;
Посунули по синій хвилі
Поміж кугою, в Сир-Дарю,
Байдару та баркас чималий.
Прощай, убогий Кос-Арале!
Нудьгу заклятую мою
Ти розважав таки два літа.
Спасибі, друже!

Похвались,
Що люди і тебе знайшли
І знали, що з тебе зробити.
Прощай же, друже!

Ні хвали,
Ані ганьби я не сплітаю
Твоїй пустині; в іншій краю,
Не знаю, може й нагадаю.
Нудьгу колишнюю колись...

ЗОРЕ МОЯ ВЕЧІРНАЯ

Зоре моя вечірняя!
Зійди над горою,
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Роскажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає,
Як широка сокорина
Віти розпустила,
А над самою водою
Верба похилилась —
Аж по воді розістлала
Зеленії віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти, —
Як у полі на могилі
Вовкулак ночує,
А сич в лісі та на стрісі
Недолю віщує, —
Як сон-трава при долині
В ночі розцвітає.
А про людей — та нехай їм:
Я їх, добрих, знаю,
Добре знаю!... Зоре моя,
Мій друже єдиний!
Ти не знаєш, що діється
В нас на Україні;
А я знаю, і розкажу
Тобі, й спать не ляжу,
А ти завтра тихесенько
Богові розкажеш.

ЗАРОСЛИ ШЛЯХИ ТЕРНАМИ

Заросли шляхи тернами
На тую Україну—
Мабуть, я її навіки,
Навіки покинув!
Мабуть, мені не вернутись
Ніколи додому;
Мабуть, мені доведеться
Читати самому
Оці думи... Боже милий,
Тяжко мені жити!
Маю серце широкее,—
Ні з ким поділити.
Не дав еси мені долі,
Молодої долі,
Не давав еси ніколи,
Ніколи, ніколи!
Не дав серця молодого
З тим серцем дівочим
Поеднати.

Минулися
Мої дні і ночі
Без радості, молодії,
Так собі минули
На чужині! Не найшлося
З ким серцем ділитись,
А тепер не маю навіть
З ким поговорити.
Тяжко мені, Боже милий,
Носити самому
Оці думи і не ділить
Ні з ким, і нікому
Не сказать святого слова,

І душу убогу
Не радувать, і не корить
Чоловіка злого,
І умерти...

О, Господи!
Дай мені хоч глянуть
На народ отой убогий,
На тую Україну,
Не дай мені загинути
Отут на чужині!

ЗА СОНЦЕМ ХМАРОНЬКА ПЛИВЕ

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає,
І сонце спатоньки зове
У синє море; покриває
Рожевою пеленою,
Мов мати дитину...
Очам любо...

Годиночку,
Малую годину
Нібе серце одпочине,
З Богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою.
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповие тобі душу,
Ї не знаєш, де дітись.
І ждеш його, того світу,
Мов матері діти.

ПОДЯКА З НЕВОЛІ

(1850 р.)

Жива

Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах;
І ми, читая, оживаєм
І чуем Бога в небесах.

Спасибі, друже мій убогий!
Ти, знаю, лепту розділив
Свою єдину, перед Богом
Багато, брате, заробив!
Ти переслав мені в неволю
Поета нашого, на волю
Мені ти двері одчинив.
Спасибі, друже!

Прочитаю

Собі хоч мало—оживу,
Надію в серці привітаю,
Тихенько-тихо заспіваю,
І Бога Богом назову!

ЛІЧУ В НЕВОЛІ ДНІ

Лічу в неволі дні і ночі —
І лік забуваю!
О, Господи! Як то тяжко
Тії дні минають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха.
Забирають за собою
І добро і лихо . . .
Забирають—не вертають

Ніколи, нічого...

І не благай, бо пропаде
Молитва за Богом.
Каламутними болотами
Між бурянами, за годами
Три годи сумно протекли;
Багато дечого взяли
З моєї темної комори,
І в море нишком однесли;
І нишком проковтнуло море
Мое не злато-серебро—
Мої літа, мое добро,
Мою нудьгу, мої печалі,
Тії незримії скрижалі,
Незримим писані пером...

І четвертий рік минає
Тихенько, поволі,—
І четверту починаю
Книжечку в неволі
Мережати.

Змережаю
Кровю та сльозами
Мое горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Ніде на світі!

Нема слів
В далекій неволі!
Немає слів, немає сльоз,
Немає нічого;
Нема навіть кругом тебе
Великого Бога!
Нема на що подивитись,

З ким поговорити!
Жить не хочеться на світі,
А сам мусиш жити!

Мушу, мушу, а для чого?
Щоб не губить душу...
Не варт вона того жалю!
Ось для чого мушу
Жить на світі, волочити
В неволі кайдани:
Може, ще я подивлюся
На мою Україну...
Може, ще я поділюся
Словами-сльозами
З дібровами зеленими,
З темними лугами;
Бо немає в мене роду
На всій Україні,
Та все-таки не ті люди,
Що на цій чужині.
Гуляв би я понад Дніпром
По веселих селах,
Та співав би свої думи
Тихі, невеселі.
Дай дожити. подивитись,
О, Боже мій милий,
На лани тії зелені
І тії могили!
А не даси, то донеси
На мою країну
Мої сльози; бо я, Боже,—
Я за неї гину!
Може, мені на чужині
Лежать легше буде,

Як иноді в Україні
Згадувати будуть!
Донеси ж, мій Боже милий,
Або хоч надію
Пошли в душу!..

Бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою,
Бо серце холоне,
Як подумаю, що може
Мене похоронять
На чужині, і ці думи
Зо мною сховають,
І мене на Україні
Ніхто не згадає!

А може тихо за літами,
Мої мережані сльозами
І долетять колинебудь
На Україну, і падуть,
Неначе роси над землею,
На щире серце молодее,
Сльозами тихо упадуть.
І покиває головою
І буде плакати зо мною,
І може, Господи, мене,
В своїй молитві помяне!

Нехай, як буде, так і буде:
Чи то плисти, чи то брести!
Хоч доведеться розп'ястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

ОГНІ ГОРЯТЬ

Огні горять, музика грає,
Музика плаче, завиває!
Алмазом добрим, дорогим
Сіють очі молодії,
Вітає радість і надія
В очах веселих.

Любо їм,
Очам негрішним, молодим!
І всі регочуться, сміються,
І всі танцюють.

Тільки я,
Неначе заклятий, дивлюся
І нишком плачу, плачу я...
Чого ж я плачу?

Мабуть, шкода,
Що без пригоди, мов негода,
Минула молодість моя.

СЕСТРИ

(1859 р.)

Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав: „Де ж я прихилюсь
І де подінуся на світі?“
І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі стоїть,
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувсь,
Сіє батько та горить.
Дивлюсь: у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,

Моя єдина сестра,
Многострадальна свята,
Неначе в раї спочиває,
Та зза широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.
І їй здається: виринає
Зза хвилі човен, доплива
І в хвилі човен порина...
„Мій братіку! Моя ти доле!”
І ми прокинулися: ти
На панщині, а я—в неволі!..
Отак нам довелося йти
Ще змалечку колючу ниву!
Молися, сестро! Будем живі,
То Бог допоможе перейти.

ПОСАЖУ КОЛО ХАТИНИ

Посажу коло хатини,
На спомин дружині,
І яблоньку, і грушеньку,
На спомин єдиній!
Бог дасть, виростуть. Дружина
Під древами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.
А я буду груші рвати,
Діткам подавати,
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти:
—Тоді, серце, як бралися,
Ці дерева садив я...
Щасливий я! — „І я, друже,
З тобою щаслива!”

МИНУЛИ ЛІТА МОЛОДІЇ

(1860 р.)

Минули літа молодії...
Холодним вітром од надії
Уже повіяло.

Зима!..

Сиди один в холодній хаті,
Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись нема,
Анікогісінько нема!
Сиди-ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє,
Морозом очі окує,
А думи гордії розвіє,
Як ту сніжину по степу...
Сиди-ж один собі в кутку,
Не жди весни, святої долі!
Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить,
І думу вольною на волю
Не прийде випустить... Сиди —
І нічогісінько не жди!..

ЗАПОВІТ

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій:
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий!

Поховайте та вставляйте,
Кайдани порвіте,
І вражою, злою кровю
Волю окропіте!
І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте помянути
Незлим, тихим словом!

ЖИТТЯ Й ДІЛА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Прийшов на світ Тарас Шевченко 9-го березня, 1814 року, в селі Моринцях, Звенигородського повіту в Київщині. Та виростав Тарас у сусідньому селі — Кирилівці, куди батько його, Григорій, перенісся два роки пізніше. Велике та гарне те село Кирилівка — „мов писанка.” І в тім гарнім українськiм селі навчився вже змалечку Тарас любити розкішну красу України, українську мову й пісню, та гарні звичаї українського народу.

Убогі були батько й мати Тараса — селяни, кріпаки панські. Головно на свого пана мусіли працювати. Міг їх пан і продати. Тяжке їх було життя. Та малий Тарас, разом з своїми двома братами й трьома сестрами, покищо більше відчував своїм чутливим серцем красу світу Божого, рідного села, як злидні, недостатки.

На дев'ятім році Тараса вмерла його добра мати. А для дітей потрібно було догляду, отже Григорій Шевченко вдруге оженився. Мачуха привела і своїх двоє діточок. І в хаті настало пекло для малого Тараса. Мачуха його не любила. І Тарас ще більше на селі, в полі та по бурянах просиджував. Та ставало лекше на душі Тарасові, коли виходила бавитися з ним сусідська чорноока Оксана. Про ту Оксану згадував Тарас пізніше і в своїх віршах.

Та мав Тарас дуже розумного дідуся і батька. І вони віддали його на науку до місцевого дяка. Вчився в того дяка Тарас читати з букваря, часословця та псалтиря. І по двох роках науки так то добре й виразно читав, що дяк часто посилав Тараса читати псалтир над мерцями. За те перепадала хлопцеві що десята копійка, бодай на папір.

Коли було Тарасові 12 літ, умер йому батько. От тоді спробував старший брат Тарасів привчити хлопця до господарки, та нічого з того не вийшло. Не ліпший вийшов з хлопця і пастух сільських овець. Тарас втік до одного дяка-маляра вчитися малярства. Коли ж Тарас спробував дістати дозвіл від свого пана на таку науку, то його взяли до панської кухні за помічника. А той помічник, бувало, призбирає собі по панських покоях малюнків-образів, порозвішує їх у садочку та любиться ними...

Тоді призначив управитель Дмитренко Тараса своєму молодому панові Павлові Василевичеві Енгельгардтові до Вильна на послугача-козачка. Було тоді Тарасові вже 15 літ. У Вильні навчився Тарас

польської мови. Любив особливо вірші Міцкевича. Коли ж рік пізніше Шевченків пан-офіцер перейшов із своїм полком до Варшави, то Тарас ще більше світа пізнав. Пізнавши, що його козачок має хист до малярства, пан віддав Тараса на науку малярства до маляра Франца Лямпі. Та вже на весні 1831 року Енгельгардт переїхав до Петербургу. Рік пізніше віддав той пан Тараса на науку до маляра-декоратора Ширяєва. І через шість років Тарас виконував малярські орудки для Ширяєва. Найчастіше мусів виробляти визерунки для декорування панських покоїв. Та сам, самотужки, вчився Тарас і вищого малярства, портретистики. Заходив до міського саду-парку та відмальовував там статуї різних грецьких божків та богинь.

При отакім заняттю знайшов Тараса одної місячної ночі український маляр-артист Іван Сошенко. І Сошенко відразу пізнав, що в хлопця є велика здібність до малярства. Сошенко почав запрошувати Тараса у вільні хвилини до себе. Давав йому читати книжки. Познайомив Сошенко Тараса і з тодішнім визначним українським поетом Євгеном Гребінкою. І Гребінка помагав хлопцеві книжками. Розказав Сошенко про Тараса великому тодішньому російському маляреві Карлові Брюлові. А Брюлов розказав російському поетові В. А. Жуковському, що вчив тоді царевича. І всі вони попросили пана Енгельгардта, щоб випустив Тараса на волю. Та пан сказав, що коли заплатять йому 2,500 рублів, то дасть хлопцеві волю. Для цього намалював Брюлов портрет Жуковського. Пущено той портрет на розігравку і продано за 2,500 рублів. І 22-го квітня, 1838 року, на 24-ім році життя, Тараса Шевченка викуплено на волю.

Записався тоді Шевченко на науку малярства в Академії Мистецтва, де вчив самий великий Брюлов. Став він улюбленим студентом Брюлова.

Коли в 1838 році став Шевченко вільною людиною, то так радісно було йому на душі, що озвалась співом його душа. Та заспівала його душа віршами про Україну. За два роки назбиралося в Шевченка кілька поем. Довідалися про те добрі люди і постаралися видати ті поеми книжечкою. Отак появився в 1840 році славний Шевченків „Кобзар.” І так на 26-ім році життя став Тарас Шевченко славним поетом - кобзарем України.

У 1841-му році написав і видав Шевченко свою найбільшу поему — „Гайдамаки.” Та поема зложена на підставі того, що запам'ятав та розказав про повстання з 1768-го року столітній дідусь Шевченка — Іван Грушівський-Шевченко. Каже Шевченко, що в ді-

дуся “столітні очі як зорі сіяли,” коли розказував про Залізняка та Гонту.

Колиж в літі 1843-го року загостив Шевченко на Україну, то по перших радощах сумно йому стало. Скрізь його витали українські пани по східньому боці Дніпра, предки козачі, як найбільшого поета України. Та Шевченкові сумно було, бо народ український на своїй рідній землі наймитом був у чужих. Брати й сестри Шевченкові та всі інші селяни українські стогнали в терпіннях, працюючи на панів, як кріпаки. Вертається Шевченко до Петербургу і там пише вже іншого змісту вірші. В одному з них каже: „Світе тихий, краю милий, моя Україно! Защо тебе сплюндровано? Защо, мамо, гинеш?” А в довгій поемі “Сон” їдко насмівається з отих то царів та цариць, що занастили вільну Україну, зробивши з неї полуднево-західню провінцію Росії.

Ще сильніше Шевченко зворушився, коли в 1845-ім році скінчив свій малярський курс в Академії Мистецтва та став вільним артистом і виїхав вже на Україну. У літі знову гостював у різних українських панів. І ще сумніше стало йому, бо бачив, як ті самі пани, що за чаркою говорили про братерство та любов ближнього, люто гонили своїх українських кріпаків на себе працювати... Від великого зворушення Шевченко підноситься у 31-ім році життя на найвищий щабель свого поетичного розвитку й настрою. За три місяці — жовтень, листопад і грудень — він написав у 1845-ім році скільки надхнених пророчим огнем поем, що самі ті поеми могли б поставити Шевченка на щабель найвищої поетичної слави. Почався в Шевченка період його найвищої поетичної творчості 10-го жовтня. Написав він тоді такі поеми, як: „Невольник,” „Великий Лях”, “Наймичка”, “Кавказ”, “Послання”, “Холодний Яр”, „Три Літа” і „Заповіт.”

Написавши в 1845-ім році скільки поетичних архитворів, Шевченко почувався дуже втомленим. Він їздив у 1846-ім році по Україні та відмальовував для географічного товариства старинні пам'ятники України. Коли ж на весні 1847-го року арештовано Шевченка за приналежність до тайного Кирило-Методіївського Брацтва, на чолі якого стояв проф. Микола Костомарів, та за писання, мовляв, бунтарських віршів, то Шевченко знову був сильно зворушений, і почав писати вірші. Писав Шевченко багато віршів у тюрмі та в перших роках свого заслання над Каспійське море простим салдатом. Писав, поки крізь пальці гляділи на його писання людяні офіцери. Останнім віршем, що написав Шевченко в 1850-ім році, був “І досі сниться.”

Коли ж один мстливий офіцер, якому Шевченко не дав на горілку, зробив донос, що Шевченко й надалі не тільки малює, але й пише, то приставлено до Шевченка салдата, який постійно мав провірювати, щоб поет не мав при собі хоч би кусочка паперу або олівця. Через це Шевченко, як поет, мовчав через сім літ. Написав за той час лише кілька повістей російською мовою. Та ті повісті не першої якості, бо Шевченко найкраще писав тільки в поетичному захваті. Та й не легко приходилося Шевченкові писати російською мовою.

Та всеж таки Шевченків поетичний таланти не завмер і за час сім-літньої мовчанки. Коли тільки надійшли перші вісті, що новий цар дасть і Шевченкові амністію, як і багатьом іншим політичним засланням, то Шевченко почав вдруге переписувати свою поему „Москалева криниця.” Написав того самого року, вже в дорозі до Петербургу, й свою велику поему „Неофіти.” Лише кілька дрібних віршів написав Шевченко слідуєчого року в Петербурзі. То була наче передишка. Найбільш визначна поема з 1860-го року — то „Плач Ярославни,” дуже вдачний переклад частини „Слова о полку Ігоревім.”

Пішов Шевченко на заслання ще повним сили 33-літнім чоловіком, а вернувся, по 10 роках неволі, постарілим та ослабленим, мало що не дідом, хоч було йому тоді тільки 43 роки. Скрізь вітали його як великого поета й мученика за ідею людяності. Та начальство вже не дозволило Шевченкові вернутися на Україну. Боялися, цар і його сатрапи, впливу Шевченка на українців. Та Шевченко таки не тратив надії, що вдасться дістати дозвіл на поворот на Україну, і старався набути шматок землі над Дніпром під свою хату. Пробирав й оженитися, та закинув, коли довідався, що дівчина тільки тому готова була за нього вийти заміж, що він, мовляв, великий пан... А тим часом набута в неволі недуга брала верх. Хворував на водянку. На початку 1861-го року потішало його тільки те, що вже були перші певні вісті, що цар скасує панщину.

Мешкав Шевченко в Петербурзі в Академії Мистецтва. Мав для услуг салдата. Коли 9-го березня, 1861-го року, зійшов на долину, до своєї мистецької робітні, то нагло впав мертвим. На весні тлінні його останки земляки-українці перевезли на Україну. Викопали українські студенти гріб Шевченкові на Чернечій горі коло Канева, над Дніпром. Сповнили земляки просьбу Шевченка, висказану в його „Заповіті.” І з того часу Шевченкова могила над Дніпром стала місцем паломництва для всіх свідомих українців.

ЯК ЧИТАТИ ШЕВЧЕНКОВІ ВІРШІ

Дуже давно люди не вміли писати, та вміли вже й тоді говорити й співати. А коли співали, то значить, мали пісні. А пісня має і слова до співу і самий спів-музику—арію. Значить, пісня — то така мова, що надається до співу. Таку мову по-вченому називаємо ритмічною, такою, що в ній у рівномірних віддальх вимовляємо слова з однаковим притиском. Коли люди навчилися писати, то таку мову назвали віршами. Значить, всі пісні — то вірші.

За давніх часів ніхто не зложував віршів як віршів. Вже від найдавніших часів люди зложували пісні. Під спів зложували й відповідні слова. Так витворилися народні пісні. Так зложено й українські народні пісні.

А що Тарас Шевченко вже змалечку чув українські пісні, то й сам навчився багато таких пісень. І на взір отих українських пісень, що вмів, він сам пізніше почав зложувати пісні. Гомонів собі таку або іншу пісню і під спів тієї пісні укладав свої слова. Так зродилися Шевченкові вірші-поезії.

Коли б Шевченко був ходив до гімназії та університету, то там був би навчився, як читати латинські вірші. Значить, був би писав свої вірші на взір чужих віршів. Та, на щастя, Шевченко ходив тільки років два й пів до дяків на науку, які вчили, як читати церковні книги. Пізніше Шевченко читав все, що попадало йому в руки. Читав по-російськи й по-польськи. Аж коли познайомилися з ним артист Іван Сошенко та поет Євген Гребінка, то довідався Шевченко, що є книжки й такою мовою, якою він змалечку говорив. Сошенко й Гребінка давали Шевченкові читати „Перелицьовану Енеїду” Івана Котляревського та збірники українських народніх пісень проф. М. Максимовича. Особливо глибокий вплив зробили, очевидно, на Шевченкова українські народні пісні. Він їх співав і під їх спів почав зложувати й свої власні пісні—вірші. Значить, Шевченко зложував свої вірші так, як і найдавніші світові та українські співці-поети народні. Спів вирішував для Шевченка форму й ритміку його віршів. Подібно зложував вірші й найбільший шотландський поет Роберт Борнс.

Найчастіше Шевченко зложував свої вірші на лад ритміки коломийкової, яка визначається тим, що має чотири віршові стопи. Перших три стопи має по чотири склади, а четверта—має тільки

два склади. Та цих останніх два склади вимовляємо з таким притиском, що голосово вони мають вартість чотирьох. Це найкраще побачимо, коли наведемо самий початок Шевченкової поеми про морський похід козаків під проводом Івана Підкови. Каже Шевченко:

Було колись в Україні —
Ревіли гармати;
Було колись — запорожці
Вмілу панувати.

Коли читаємо оцих чотири рядки, то вимовляймо слова зовсім природно, отак: “Було колись — в Україні — ревіли гарМАТИ; було колись — запорожці — вміли пануВАТИ”. Робимо зупинки там, де зазначено значками —, а сильний натиск у вимові ставимо там, де зазначено склад великими буквами.

Та коли зміниться в Шевченка настрій і він попадає в задуму, то звичайно він висловлює свою задуму отакою відміною коломийкової ритміки, що друга й четверта стопа мають по два сильно наголошені склади. Пише Шевченко: “Гетьмани, гетьМАни! Якби то Ви ВСТАли, встали, подиВились на той ЧигиРИН...” Зупинки у цій вірші приходять так: “Гетьмани, геть—МАни — Якби то ви — ВСТАли — Встали поди — Вились — на той Чиги—РИН.”

Рідше писав Шевченко вірші ритмічним ладом козачковим. Такою ритмікою починає Шевченко поему про Семена Палія, та згодом, просто непомітно, переходить у коломийкову ритміку. Пише Шевченко: „У Києві — на ПОДОлі — Братерська — наша ВОля...” Це на взір отакої народньої пісеньки, як „Сонце гріє, вітер віє, А в дівчини серце мліє. . .”

Деколи писав Шевченко й стародавньою колядковою ритмікою. От, наприклад: „Сонце заХОдить, гори чорНіють, Пташечка ТИХне, поле ніМе.” Таку саму ритміку чуємо в оцій старинній колядці: „Ой у садоньку павоньки ходять, Павоньки ходять, пірячко ронять.”

Ще іншу відміну колядкової ритміки у Шевченка чуємо в оцій вірші: „Реве та стогне Дніпр широкий, Сердито вітер завива.” Передішки в цій вірші так приходять: „Реве та — СТОГне — ДНІПРши — РОкий, Сердито — Вітер — ЗАви — ВА.”

Розуміється, що Шевченко писав і відмінними то коломийкови-

ми, то козачковими, то колядковими ритмами. Це багатство ритміки подибуємо особливо в коротеньких віршах, що Шевченко писав на заслання. Вони дуже подібні до українських народніх пісень.

Та чи читач розуміє правила української народньої ритміки, чи ні, то буде правильно й добре читати Шевченкові вірші, коли буде їх читати отак природно, якби розмовляв. Значить, правило таке: Читай Шевченкові вірші так природно, як щоденно розмовляєш!

Не старайтеся добачати в Шевченкових віршах грецької, латинської, французької чи якої іншої ритміки, а читайте їх згідно з правилами доброї вимози в українській мові!

ПОЯСНЕННЯ ВІРШІВ ШЕВЧЕНКА

Ми вже згадали в Переднім Слові, що до цього збірника Шевченкових віршів, взято тільки деякі вірші з “Кобзаря” — найбільш улюблені. Та й не уложені в цім збірнику вірші за часом, як їх написав поет, але відповідно до змісту.

Вірші в цім збірнику уложено відповідно до змісту їх. І так: першу частину віршів ми назвали “Про Україну Нашу Милу”, другу “Жіноча й Дівоча Доля”, а третю — “Життя Шевченка Віршами”. А далі йдуть статті “Життя Тараса Шевченка” і “Як Читати Вірші Шевченка”. Дуже важна друга стаття. Хто того не розуміє, що Шевченко писав свої вірші співано, ритмікою українських народних пісень, а не ритмікою грецьких та римських поетів, той читати віршів Шевченка добре не потрапить. Буде читати з неправильними наголосами.

А тут, для вигоди читачів, коротко пояснюємо малозрозумілі Шевченкові вірші та слова у віршах.

ПРО УКРАЇНУ НАШУ МИЛУ

МОРСЬКИЙ ПОХІД КОЗАКІВ (ІВАН ПІДКОВА):

У першій частині поеми Шевченко згадує про давню славу запорожців, мовляв, на те, “може, серце хоч трохи спочине.” А друга частина поеми показує образково, як козаки вибираються у морський похід. Українські козаки все вирішували громадою. Та коли прийшла війна, то надавали своєму кошовому-гетьманові повне військове право — право на життя й смерть. Що накаже гетьман у поході, те козаки точно виконують. Всеж таки Гамалія, головний отаман морського походу в Шевченковій поемі, ніби запитує своїх козаків, чи пойдуть у Царгород. А вони відповідають: “Добре, батьку отамане!”

КИТАЙКА — то козацька хустина-платок з китайського шовку, звичайно червоної барви, якою вбитому козакові очі накривали, щоб, мовляв, гайворання їх не видзьобувало. Китайка — це теж остання почесність і нагорода козакові.

ПОСТАВЕЦЬ — велика чарка, шклянка.

ЛИМАН...— Широке, наче довге озеро, устя Дніпра — там, де Дніпро вливається в чорне море. Таке устя називають також гирлом.

БАЙДАК...— великий козацький човен.

РИБАЛКА — морська чайка, мева.

ЦАРГРАД (Царгород) — це переклад слова “Константинопіль”, що по році 1453-ім став столицею Туреччини.

НАПАД КОЗАКІВ НА ТУРЕЧЧИНУ (ГАМАЛІЯ):

Ця поема — то наче драма. У першій дії: спів-туга полонених козаків у льоху-тюрмі на передмісті Царгороду — у Скутарі. Від того співу-туги здригнувся Босфор. Босфор — це той вузький перешийок води, що йде з Чорного моря між Царгородом і Скутарою. Босфор, мовляв, спочутливо передав тую тугу-мольбу козаків-невольників Чорному морю, а Чорне море Дніпровому лиманові. Лиман передає тую тугу-мольбу Дніпрові, а Дніпро Запорозькому Лугові й острову Хортиці, де була Запорозька Січ. Третя дія — вчули козаки у Січі просьбу своїх полонених братів і спішать їм на рятунок байдаками. Четверта дія — це напад козаків на Скутару та визволення невольників. А в п'ятій дії — визволивши своїх братів-невольників, запорожці вертаються, співаючи, додому.

ТУРОК — це слово вжите поетично, як назва Туреччини.

ВЕЛИКИЙ ЛУГ — це те місце, де, коло Січі, Дніпро розгалужений на багато річок-рукавів. Там є багато островів. Там вохко й ліисто. Отже туди запорожці вибиралися і на ловлю звіра і на риболовлю.

СИНЕСЕНЬКЕ МОРЕ — у своїх піснях український народ називає Чорне море “синім морем”.

СКУТАРА — передмістя Царгороду.

СІРИЙ БУГАЙ — то запінений Босфор, наче сірий бугай.

ТУРКИНЯ — поетична назва для Туреччини.

ЯНИЧАРИ — турецьке військо, виховане з тих християнських хлопчиків, яких турки брали у підбитих християнських народів як данину.

БАША-ПАША — турецький генерал.

ВИЗАНТІЯ — це грецька назва для Царгороду. Тут поетично Византія представлена розніженою гаремською панею.

ЧУБАТІ СЛОВ'ЯНИ — українські козаки-запорожці голили голови, тільки довгі чуби мали. Тому то Шевченко їх називає чубатими слов'янами. З чубами ходили й давні вояки українські княжих часів. І самий князь Святослав Ігорович представлений греками з чубом.

СХАМЕНУВСЯ — спам'ятався.

СКЛЕП — льох.

СЕРДЕГИ — бідняги.

БУСУРМАНИН — не-християнин, магометанин.

ХУРДИГА — тюрма, вязниця.

БАЗАР — те місце, де продають у місті всячину.

ПАЙ — частка. Паювати — роздавати по частці.

ХРЕЩЕНА МОВА — мова українська, бо українці християни.

ШАШЛИК — то дуже вибаглива їжа з мяса. Бараняче мясо переложене товщем.

ЗИКНУЛА — ойкнула з болю.

ЧЕРНЕЦЬ — Сагайдачний. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний був якийсь час, вийшовши з школи, черцем.

ГАЛАТА — частина Царгороду.

РАЛЕЦЬ — забава.

РОЖЕВІ ГОРИ — сходить сонце й рожевить морські хвилі.

СОНЕЧКО ТИХО ГАСНЕ (І ДОСІ СНИТЬСЯ):

ПЕЧАЛІ — терпіння.

ВИБІР ГЕТЬМАНА (У НЕДІЛЕНЬКУ У СВЯТУЮ):

ПРЕВЕЛЕБНА — шановна.

КОРОГВИ — хоругви.

АРХИМАНДРИТ — начальник монастиря.

БУНЧУК — відзнака військова. Держально з кінським хвостом угорі.

МОЛЕБСТВІЄ — молитися.

СТАР — поетично “старий”.

КОЛО ДНІПРА ВНОЧІ (З ПОЕМИ “ПРИЧИННА”):

Щоб краще цей вірш зрозуміти, уявіть собі, що ви з віддалі наближаєтеся вночі до Дніпра.

СИЧІ — сови.

ПЕРЕМОГА ГЕТЬМАНА ТРЯСИЛА (ТАРАСОВА НІЧ):

РОЗПУТТЯ — там, де дороги розходяться. **Путь** — дорога.

ТРУБЕЖ — річка, що вливається в Дніпро.

КОНЕЦЬПОЛЬСЬКИЙ — так називався польський генерал.

АЛЬТА — річка, що вливається в Дніпро.

НАД ДНІПРОМ (НАД ДНІПРОВОЮ САГОЮ):

САГА — вузький залив.

МОЯ УКРАЇНО! (РОЗРИТА МОГИЛА):

СПЛЮНДРУВАЛИ — понищили.

ЩО ТАМ ПОХОВАЛИ — волю поховали.

ГЕТЬМАН ПЕТРО ДОРОШЕНКО (ЗАСТУПИЛА ЧОРНА ХМАРА):

Побачивши, що Польща за ніяку ціну не хоче пустити України з своїх рук, та переконавшись, що Росія має такі самі наміри супроти України, як Польща, гетьман Петро Дорошенко (1665-1676) пробував опертися на Туреччину та знову зеднати й визволити цілу Україну. Думав Дорошенко, що Туреччина дальша сусідка і як союзниця не буде такою небезпечною, як Польща або Росія. Та

вже скоро переконався, що Туреччина мала такі самі загарбницькі цілі супроти України, як і Польща та Росія. Туреччина держала Поділля від 1672 року до 1699-го. Плондрували Україну тоді і поляки, і москалі, Самойловичеві союзники, під проводом Ромодановського. І так тоді знищено полудневу Київщину та Поділля, що “доборолась Україна до самого краю” . . . От тоді то славний запорозький кошовий Іван Сірко намовив Дорошенка, ради загоїння тяжких ран України, зректися свого гетьманства. Дорошенко так і зробив. Та Москва боялася лишити його на Україні. Його забрано в Московщину. Там дав йому цар на життя село Яропольче. Там і вмер Дорошенко року 1699-го.

ГАЛИЧ — гайвороння.

ЕЛИКО-МОГА — по церковно словянському: скільки можна.

ВІЗЬМУ РЯСУ — піду в монастир, черцем стану.

КЛЕЙНОДИ — гетьманські дорогоцінні відзнаки, головно булава.

ТЯСМИН — Річка, що вливається в Дніпро від заходу.

УЛУСИ — татарські й турецькі села.

СТЕПАН ЧАРНЕЦЬКИЙ — польський генерал, що, захопивши в 1665 р село Суботів, казав своїм жовнірам витягнути з-під суботівської церкви кості гетьмана Богдана Хмельницького та його сина Тимоша й спалити їх.

ОСТИЛО — обридло.

ПО БОЮ ПІД ПОЛТАВОЮ (ІРЖАВЕЦЬ):

У році 1708-ім гетьман Іван Мазепа увійшов у порозуміння з королем Карлом XII шведським, що воював проти царя Петра I, і спробував підняти повстання на Україні проти Росії. Прийшли на поміч Мазепі й запорожці під кошовим Костем Гордієнком. Всеж таки й тоді шведсько-українські сили були малі в порівнянні до сил царя Петра I. І бій під Полтавою випав нещасливо для союзників. Мазепа й Карло змушені були втікати до міста Бендер, що було під Туреччиною.

Шевченко дорікає людям з оточення гетьмана Мазепи за те, що вони не старалися поєднати гетьмана Мазепу із славним полковником Семеном Палієм з Правобережжя. Поет вірить, що коли б Мазепа був мав Палія до помочі, то був би мав таку за собою силу, що міг би був подужати москалів під Полтавою та зволити Україну з-під Москви. А так, то довелося й самим запорожцям втікати із Січі та просити татарського хана, щоб їм позво-

лив осісти на татарських землях коло Криму. Осілися, мовляв, там запорожці, та не сміли навіть й отверто молитися до образу Матері Божої, який поставили в наметі. Опісля той образ привезли запорожці назад на Україну (1734-го року) та поставили його в церкві в селі Іржавці. І, мовляв, ще й досі знати сльози на обличчі Матері Божої — сльози над недолею поневоленої України.

ХВАСТОВСЬКИЙ ПОЛКОВНИК — Іван Ніс, що зрадою видав царському війську Батурин, гетьманську столицю.

МАГНАТ — великий пан.

ДАНТЕ — найбільший італійський поет, що написав твір “Божественна Комедія”, де описав страхіття пекла.

ГЛУХІВ — коли Мазепа увійшов у союз з шведами, цар Петро I казав вибрати у Глухові на гетьмана полковника Івана Скоропадського.

МУРЗИ — татарські військові старшини.

ВЕЧІР:

СІМЯ — в західних землях України сімю називають родиною.

МОЛИТВА СЕМЕНА ПАЛІЯ ЗА УКРАЇНУ (ЧЕРНЕЦЬ):

Хвастовський полковник Семен Гурко-Палій зажив великої слави між українським народом як кольонізатор дотла знищеної полудневої Київщини та завзятий борець проти польських панів. Палій намовляв гетьмана Мазепу, щоб він прилучив до Гетьманщини правобережну Україну. Та Мазепа боявся Палія як свого суперника. Боявся, що з часом Палій стане таким популярним, що весь український народ стане за ним. Момляв, може народ вибрати Палія й на гетьмана. Тому Палія арештовано й заслано на Сибір. У 1709 році його звільнено з заслання. По Полтавськім бою Палій вступив до монастиря Межигорського Спаса. То вже був такий козацький звичай, що старі козаки вступали до монастиря. Бувало такий запорожець викине велику суму прищпарованих червінців, щоб братчики-запорожці виправляли його наче весіллям до монастиря. Таку хвилину з життя Семена Палія описує Шевченко в своїй поемі. Опісля бачимо, як той самий Семен Палій вже черцем йде молитися за Україну.

ПОДОЛ — це назва частини Києва.

ЄДВАБ — шовк.

КОРЯК — велика чарка, первісно з кори.

БРАЦТВО — Братська бурса.

МАТНЛ — середня, звисаюча частина широких козацьких штанів.

ЗАКАБЛУКИ — запятки чобіт.

КУРЯВА — порохи.

ПУГУ — так виталися козаки-запорожці.

СВЯТА БРАМА — брама монастиря.

КЕЛІЯ — кімната в монастирі.

СИВИЙ ГЕТЬМАН — гетьман Мазепа.

БЕРДИЧІВ — у Бердичеві на забаві Палія арештовано та заслано на Сибір, мовляв, як небезпечного чоловіка.

ЄНІСЕЙ — Сибірська річка.

НЕ ПОТУРАЙ! — не потакуй!

БОРЗНА Й ХВАСТОВЩИНА — походив Палій із Борзни в Чернигівщині, а був полковник у місті Хвастові.

КЛОБУК — чернечий каптур.

ПАТЕРИЦЯ — палиця.

ЧОТКИ — на чотках черниці й черці рахують свої молитви.

НАД РУЇНАМИ ЧИГИРИНА (З ПОЕМИ “ГАЙДАМАКИ”):

Це виїмок із поеми “Гайдамаки”. Чигирин був столицею гетьманів Богдана Хмельницького й Петра Дорошенка. Пізніше став Чигирин маленьким містечком.

БАЗАРИ — міський майдан, міська площа.

ГАЙДАМАКИ (ВИЇМКИ):

Це тільки коротенькі виїмки із найдовшої Шевченкової поеми. Шевченко описав у “Гайдамаках” останнє велике повстання українців Правобережжя проти польських панів і Польщі — у 1768 році. Описав він те повстання на підставі переказу свого дідуся Івана, що і сам брав участь у гайдамацькім повстанні. Тому в поемі є багато дечого й легендарного.

ЛЯХИ — поляки, давня назва поляків.

КАЖАН — лилик.

ОТАВА — другий поріст трави в літі.

НАЧИНА — починає.

КОНАШЕВИЧ — гетьман Петро Конашевич Сагайдачний.
ОСТАНОК СЛАВНОГО БОГДАНА — кості Богдана Хмельницького
ляхи спалили.
ОСТРЯНИЦЯ — гетьмана Острияницю на четверо розтяли ляхи.
НАЛИВАЙКО — гетьмана Павла Наливайка живого спалили ляхи.
БОГУН — славний полковник Іван Богун заманив велику силу
ляхів на річку Інгул, де прорубано великі ополонки, і там по-
тонула велика сила ляхів.
БОГДАН — Богдан Хмельницький знищив кільканадцять тисяч поль-
ського війська коло Корсуня, над річкою Россю, в 1648 році.
АЛЬТА — над річкою Альтою 1630 року козаки гетьмана Тараса
Трясила знищили велику польську армію.
АРХИСТРАТИГ МИХАІЛ — це покровитель України.
ДАМАСКА — шабля із дамаської сталі.
ТА НЕ ВОНИ ЙОГО ЖАЛИ — війну часто прирівнюють до жнив.

ГОМОНІЛА УКРАЇНА (З ПОЕМИ “ГАЙДАМАКИ”): Це виїмок із поеми “Гайдамаки”.

ГОНТА — москалі зрадливо заманили Гонту й Залізняка ніби до
себе на наради. Арештували їх, і Гонту видали на страшні муки
ляхам, а Залізняка запроторили кудись на Сибір.

НА ВІЧНУ ПАМ'ЯТЬ КОТЛЯРЕВСЬКОМУ:

Шевченко ставився з дуже великою пошаною до Івана Ко-
тляревського, що то написав першу книжку українською мовою —
славну “Перелицьовану Енеїду”. Бож у своїй поемі Котляревський
в дійсності писав про українців. З поеми “Енеїда” він взяв тільки
саму основу. Котляревський умер саме того року, коли Шевченка
викуплено на волю — в 1838 році.

СОЛОВЕЙКО — розуміється, Шевченко поетичною мовою Ко-
тляревського називає соловейком.

ЛУНА — відгомін.

НЕБОРАКА — бідняга.

ДО ОСНОВ'ЯНЕНКА:

Григорій Квітка-Основ'яненко — то сучасний Котляревському
український письменник-повістяр. Найдовша та найкраща його по-
вість “Маруся”. Шевченко листувався з ним. Дуже його поважав
та у цій вірші накликає, щоб описував він минувшину України.

БЮТЬ ПОРОГИ — вода бе по Дніпрових порогах з каміння, як і за давніх часів.

НЕМА СІЧІ — Січ Запорозьську знищило, на приказ цариці Катерини II, російське військо в 1775 році.

НАШІ ДІТИ — запорозькі козаки.

КЕБЕТА — здібність. Шевченко скромно каже, що, мовляв, нема в нього такої здібності до письменства, як от в Основяненка.

КОБЗАР-ПЕРЕБЕНДЯ:

За козацьких часів та пізніше по Україні ходили кобзарі, що співали людям козацькі думи та інші народні пісні, пригрававши собі до співу на кобзі-бандурі. Часто походили вони із старих козаків. Деякі з них були й сліпі. То ж водили їх хлопчики — повожаті. Шевченко дуже високо цинив вагу кобзарів у житті народа. Представляє він, як кобзарі служать громаді, співом та музикою додаючи людям охоти до життя. То знов бачимо кобзаря, як він скрився від людських очей за могилу, і, мовляв, там його душа на розмові з Богом — надхнення набирається. Таке саме буває і з кожним великим поетом. Шукає він надхнення на самоті.

ПЕРЕБЕНДЯ — мовляв, вередливий кобзар.

ПОПІДТИНОМ — попід тин, попід пліт, бездомно.

СІРОМАХА — бідняга.

ХИМЕРНИЙ — дивний, вередливий.

ШИРОКИМИ БЕ — розуміється, широкими крилами бе.

СОН:

Коли Шевченко в 1843 році вперше приїхав на Україну, не бачивши її 14 літ, він поглянув на світ вже очима дорослого. І побачив, що прекрасна Україна поневолена, що люди там поневолені — з дня на день панщину відробляють. І тяжко йому стало на душі. Він почав додумуватися, хто поневолив вільну козацьку Україну. І додумався, що корінь всього лиха походить з самого осередку російського самодержавія — з царського двора. Закипів він великим гнівом на царя та царський двір і той його гнів зродив поему "Сон". Шевченко удає, що то ніби йому сон дивний приснився. Вдає, що то він у сні оглядає Петербург та заходить до царської палати. Пригадується йому й те, що цар Петро I руками українських козаків заклав на багнищах свою нову столицю — Петербург. Ціла поема — то їдке глузування із царів-автократів. Показує, що й самі царі

були б безсильними, коли б осталися самими, без оточення панів-аристократів, які ставляться до царя, як до свого божка.

ТУЗАМИ ОБИРАЄ — картами обдирає.

КІШЕЧКА — кіточка.

ХРАМИ — церкви.

“АТЕЧЕСТВО” — мовляв, батьківщину, рідний край. Слово російське: отечество.

НЕТРИ — непролазими ліси, хщі.

ЯРИ — глибокі, вузькі долини.

БАЙРАКИ — долини з лісками в них.

ПОДУШНЕ — це податок, мовляв, від кожної душі в хаті.

ПОКРИТКА — дівчина, що вродила дитину.

БАЙСТРЯ — дитина вроджена дівчиною, нешлюбна дитина.

ПЕЛЬКА — згруба: рот.

КАТОРЖНІ — заслані на тяжкі роботи в Сибір люди.

ЗЛОДИЙ ШТЕМПОВАНИЙ — злочинець, якому випечено пятно.

ЦАР ВСЕСВІТНІЙ, ЦАР ВОЛІ — політичний засланець, що тим тільки провинився перед царською владою, що домагався людям полекші, волі.

МИТАРСТВО — тогосвітна мука-покута.

ГОРОД ІЗ СТОМА ЦЕРКВАМИ — місто Петербург.

ПУЗАТІ — череваті.

САМ ІЗВОЛІТ СЕВОДНЯ ГУЛЯТІ — мовляв, сам (цар) дозволив, щоб сьогодні забавлятися.

ЦЯЦЯ — ляля.

ЗЕМЛЯЧОК — чоловік з України, земляк, з одного краю.

“НЕ ВМІЄШ” — оцей то землячок, урядовець говорить по-російськи, але ломано.

“ЗДЕСЬ” — тут.

“ПО ЗДЕШНЕМУ” — мовляв, так, як належить, тобто по-російськи.

“ДВАРЕЦЬ” — царський двір.

“НЕ ПАСКУПІТЬ ПАЛТІНКОЮ” — не поскупись піврублем.

МЕРЗЕННИЙ КАЛАМАРЮ — мовляв, писарчуку.

БЛЮДОЛИЗИ — поет так глузливо називає панів: мисколизами, жерунами.

І САМ — тобто цар.

ЖІНОЧКА НЕБОГА, МОВ ОПЕНЬОК ЗАСУШЕНИЙ — так Шевченко словами малює царицю. За цей опис цар Микола I був дуже обурений. Тому то він власноручно підписав заборону Шевченкові писати й малювати на заслання.

ЗА БОГАМИ — божками називає глузливо поет царя й царицю.

ЗЛАТО — старо-словянське слово: золото.

КАБАНИ — свині-самці.

ДУЛЮ ДАТИ — кулак в дулю зложений.

ПЕТЛИЦЯ — відзнака нашита на одязі.

ДЗИГЛИК — крісло, стільчик.

НЕДОБИТКІВ ПРАВОСЛАВНИХ — мовляв, простих людей, росіян православних.

БАТЮШКА — батюшкою (батьком) царя називали.

КАЛЮЖА ТАКА — там були багнища, де зложено Петербург. Цар І казав українським гетьманам козаків присилати на багнища і закладати підвалини під нову столицю.

КІНЬ ЛЕТИТЬ — так представлено царя Петра І на статуї.

КІНЬ БАСУЄ — дибки стає до скоку.

ВТОРАЯ — друга, тобто цариця Катерина II.

З ЗАСТУПАМИ НА ЛІНІЮ — з рискалями на примусові роботи.

НАКАЗНИЙ ГЕТЬМАН — тимчасовий гетьман. Мова про наказного гетьмана Павла Полуботка, що спротивився і обороняв автономні прага Гетьманщини. Його покликав цар Петро і до Петербургу, там арештував і вкинув до тюрми, де він і скоро помер.

ГАСПИД — чорт.

НЕВА — Петербург стоїть над рікою Невою.

БІЛІ ПТАХИ — мовляв, душі тих козаків, що погинули при будові Петербургу.

БАГРЯНИЦЯ — багрова царська одежа.

В НОВІЙ РЯСІ — на зразок новітній, по модерному.

СЕНАТ — в Росії найвищий суд.

ЦВЕНЬКАТЬ — хто, мовляв, покінчив вищі школи, то вмів вже “цвенькати” (говорити) і по-німецьки. А таким і вищі посади давали.

БЛЕКОТА — отрута.

В НІМЕЦЬКИХ ТЕПЛИЦЯХ ЗАГЛУШЕНІ — по-німецьких школах задурманені.

БЕРЛІГ — діра, де пробуває ведмідь.

ПОХМІЛЛЯ — пиятика.

ВИЛУПИВ БАНЬКИ — витріщив очі.

ЧЕЛЯДЬ — ослуга, ті, що ослугують.

МОСКАЛІ — російські вояки, салдати.

КОШЕНЯ — котиня.

ЮРОДИВИМ — тим, що несповна розуму.

ЧИГИРИНЕ (ЧИГИРИН):

Шевченкові стало тяжко на душі, коли він в часі своєї мандрівки по Україні в літі 1843 року зайшов і до містечка Чигирину, що то колись було столицею гетьманів Богдана Хмельницького та Петра Дорошенка. Побачив він перед собою маленьке, забуте містечко . . . З того приводу зродився в його душі і поетичний докір. Поема подана в нас скорочено.

ПИЛИНА — порошок.

ОРДИ — татарські орди.

РУДА — темна кров.

СПИ, ГЕТЬМАНЕ! — звертається Шевченко до духа Богдана Хмельницького.

КАВКАЗ:

ЗА ГОРАМИ ГОРИ — Кавказ країна гір.

ПРОМЕТЕЙ — греки мали таку легенду, що, мовляв, їх божок Зевес казав прикувати до кавказьких гір Прометея, титана, за те, що він без дозволу взяв з Олимпу (неба) огню для людей. Прометей те зробив із любови для людей. За те заздрісний Зевес покарав його. Щодня прилітав орел і роздзьобував його утробу. Та за ніч знову Прометееве тіло гоїлося.

ПОНЕСЕ — слово церковно-словянське. Значить: поганьбить.

ПРЯ — спір.

МИЛОСТИВІ МИ — так царі себе називали.

ЛЯГЛО КІСТЬМИ ЛЮДЕЙ МУШТРОВАНИХ ЧИМАЛО — Росія вела проти кавказьких народів довгу війну, в якій полягло багато її війська.

СЛАВА, СЛАВА, ХОРТАМ, І ГОНЧАМ, І ПСАРЯМ, І НАШИМ БАТЮШКАМ-ЦАРЯМ! — Шевченко, розуміється, викликає глузливо “Слава!” на честь царів і всього того панства, що то через безділля по полях за хортами вганяє.

І ВАМ СЛАВА, СИНІ ГОРИ! — а це “Слава!” то вже щиро, на честь завзятих кавказьких гірських народів, що завзято боролися проти наступу москалів.

ЧУРЕК І САКЛЯ — це, мовляв, по-кавказьки “хліб і хата”. Це початок мови російського, завойовника-імперіяліста. Розуміється. Шевченко зложив цю мову в гузливому тоні.

СВЯТУЮ БІБЛІЮ ЧИТАЄ — тут Шевченко представляє і той сумний стан, в якому знаходилася російська православна церква, переповнена лицемірами.

ДЕРИ ТА ДАЙ — мовляв, за гроші все дістанеш.

ЗОРИ ЛІЧИМ — мовляв, і наукою займаються російські вчені.

Вчаться астрономії, про зорі.

ГРЕЧКУ СІЄМ — мовляв, по-вченому господарим.

ФРАНЦУЗІВ ЛАЄМ — мовляв, займаємося високою критикою.

ПРОДАЄМО АБО У КАРТИ ПРОГРАЄМ ЛЮДЕЙ — таке часто робили пани та бояри із своїми кріпаками.

ПО ЗАКОНУ АПОСТОЛА — це початок грізного докору отим то, що “по закону” і людей у карти програють . . .

СУЄСЛОВИ — цустослови, брехуни.

ІКОНИ — церковні образи.

МІРРИ ДИМ — дим із пахучої смоли, що то в кадильницях горить.

КНУТ — канчук, батіг, з ручкою, плетений з ремінців.

СЛОВА БОЖІ (З ПОДРАЖЕНІЄ 11 ПСАЛМУ):

СЕМИКРАТИ — сім разів.

ГОРНИЛО — те місце, де в кузні огонь.

СЛОВЕСА — церковно-словянське слово, значить: слова.

ДО УКРАЇНЦІВ (З “ПОСЛАННЯ”):

Ціле “Посланіє” Шевченка — то довга поема, в якій поет до-рікає головно отим українським панам-поміщикам, що то вчи-лися по заграничних школах і вміли гарні промови виголошувати про рівність, братерство й свободу для всіх людей, а самі обмосковлювалися, пиячили та знущалися над своїми кріпака-ми. Напоминає Шевченко всіх українців, щоб браталися та дій-сно любили свій народ та Україну, а не тільки словами гарни-ми. Тут ми подали тільки уривок з поеми, в яким міститься сама суть Шевченкової науки, а саме: “Учітєся, брати мої!” і “Об-німіте ж, брати мої, найменшого брата!”

ХОЛОДНИЙ ЯР:

У Холоднім ярі (долині), що коло Чигирина, в 1768 році зій-шлися українські повстанці, звані гайдамаками, для повстання проти польських панів.

ПОЗИЧЕНЕ ЛИХО — журиться поет, як звичайне, чужим лихом, не своїм, особистим.

САМОПАЛИ — рід давньої рушниці.

РАТИЩА — списи.

З ДОБРИМИ ПАНАМИ — Шевченко глузливо панів називає “добрими”.

ЗАЛІЗНЯК ВИТАЄ — Залізник пробуває.

ЛЮТИЙ НЕРОН — лютим Нероном Шевченко називає царя Миколау I. Римський цар Нерон дуже знущався над християнами.

ОВЕЧА НАТУРА — то тільки вівця, мовляв, по-думному шию наставляє, щоб зарізати її.

“ГАЙДАМАКИ — не воїни, розбойники, вори, пятно в нашій історії . . . ” так розуміється говорять про українських повстанців-гайдамак тільки перекиньчики-українці.

ЛЮДОМОР — той, що людям голови морочить; той, що дурить.

НЕ ЗАРІЖЕ ЛУКОВОГО СИНА — є переказ, що Гонта ніби й своїх двох синів убив, бо вони були виховані польськими езуїтами на ворогів українського народу.

КАРА ЗА ПРИХИЛЬНІСТЬ ДО ВОРОГІВ (ВЕЛИКИЙ ЛЬОХ):

Це тільки уривок з поеми “Великий Льох”. Шевченко вказує в поемі, як то Україна за часів Богдана Хмельницького, мовляв, вже дівчиною-відданицею була. От-от мала заміж вийти. Та от перейшла повними відрами шлях саме тоді, коли гетьман Богдан йшов до Переяслава з Московщиною договір робити, а це — по народньому повір'ю — знак щастя. Мовляв, Прися допомогла, щоб гетьман Богдан Хмельницький Москві присягнув на вірність, а Москва ту “вірність” використала на поневолення України. Друга Душа то вже тільки дівчина-недоліток, що коня цареві Петрові I, катові України, напоїло. Значить, український народ часів Мазепи так низько національною свідомістю стояв, що навіть почасти сам допомагав здавити повстання за волю України. А народ український за часів цариці Катерини II (1762-1796) змалів своєю національною свідомістю вже до маленької дитини. От дитина невинно усміхнулася, коли, мовляв, цариця Катерина II плила Дніпром на

кораблі. І навіть за той усміх до ворога України, мовляв, Бог її покарав. Мовляв, українці до якоїсь міри і самі сприяли Москві вкорінитися на Україні, і самі себе покарали.

ЮРАСЬ ГЕТЬМАНЕНКО — слабого здоровля та розуму син Богдана Хмельницького.

ГАЛЕРА — корабель.

СИЛА СЛОВА (НУ, ЩОБ, ЗДАВАЛОСЯ):

Це початок вірша, в яким Шевченко оповідає, як то колись його зворушив був спів українця-моряка, що то собі вночі на варті стояв та тихенька заспівав української пісні. Коже Шевченко, що велика сила добре підбраного слова, — мовляв, “Знать, од Бога і голос той, і ті слова ідуть між люди.”

ЖІНОЧА Й ДІВОЧА ДОЛЯ

КОГО Б ЗАТЕМ ЗВАТИ? (ТЕЧЕ ВОДА ЗПІД ЯВОРА):

РЯСКА — водна ростинка.

ТОПОЛЯ:

Високе та струнке дерево — тополя — справді собою нагадує рослу, струнку дівчину. А коли ще й самітно стоїть серед поля, то здається, що вона заглядає кудить у далечінь . . . От тому то Шевченко розказує, як то, мовляв, сталося, що дівчина в струнку тополю перемінилася.

ЖИВ — скорочена форма слова “живий”.

ЗАЖУРИЛАСЬ ЧОРНОБРИВА (НАВГОРОДІ КОЛО БРОДУ):

ТИН — пліт.

ХУСТИНА:

КОМПАНІЙЦІ — наймане, кінне військо, щось як гетьманська гвардія.

КАТЕРИНА:

Для того щоб кріпше держати Україну під собою, Москва завжди придержувалася того правила, щоб набране на Україні вій-

сько держати десь поза межами України, а на Україну насилала свого війська. На Україні оце московське військо називали люди просто москалями. А москалі не жаліли й цвіту України, українських дівчат. Словами Шевченка: “Москаль любить жартуючи, жартуючи кине; піде в свою Московщину, а дівчина гине”. Отака доля стрінула й чорнобриву Катерину десь зпід Києва, яку описує Шевченко в своїй поемі. Взагалі Шевченко написав багато віршів та поем в обороні покривджених українських дівчат та жінок.

КОСА НАКРИТА — коли люди на Україні спостережуть, що дівчина дитину носить під серцем, то накривають її голову хустиною, — на знак, мовляв, що вона вже не дівчина . . .

ВИЧУНЯЛА — виздоровіла.

КВАТИРКА — вікно.

ВИШНИК — вишневий садок.

КУЮТЬ РЕЧІ НЕДОБРІЇ — недобрі поголоски пускають.

НЕ СЛУХАЛА МОЇХ РЕЧЕЙ — не слухала моєї мови.

ЩИРИЦЯ — рід трави, що росте попри дорогу, на твердій землі.

ХОВРАШКИ ГУЛЯЮТЬ — ховрашки бавляться. Ховрашки — порода маленького звірятки.

КОПА — снопи зложені в копи, по 60 штук.

КЕТЕ — говірково: дайте!

КРЕСАЛО — крем'яний камінець, з якого викрешують іскорки вогню ударами кусника заліза.

ЦІПОК — паличка.

ШАГ — півкопійка, цент.

КАВО НЕ НАДУЮТ — по-російськи: кого не обдурять.

ПОКОТЬОЛО — кружок, — сонце, наче який великий кружок, зачервонілося.

КАРБІВНИЧИЙ — лісничий, той, хто стереже ліса.

ФУГА — заметіль, заверюха.

ВЕРХАМИ — на конях.

ДЕ ТИ ТАК БАРИВСЯ? — Де ти так довго пробував?

ОТВЯЖІСЯ! — по-російськи: відчепися!

НАВІСНА — божевільна.

БЕРЛИН — карета, повіз.

ШЕСТЕРНЯ — шестеро коней, що тягнуть повіз.

КАКОЇ МІЛИЙ! — по-російськи: який милий!

МАМА (У НАШІМ РАЇ НА ЗЕМЛІ):

Це перша половина вірша “У нашім раї на землі”.

СОН (НА ПАНЩИНІ ПШЕНИЦЮ ЖАЛА):

ЛАНОВИЙ — панський наставник на полі, що наглядає, щоб всі робітники-кріпаки пильно працювали.

НАЙМИЧКА:

ПРИСПА — присип землі або глини при хаті, наче лавка.

ЗАКЛЮНУЛОСЬ — почалося.

ВИПРУЧАЛО — простягнуло.

ПІДТОПТАВСЯ — постарівся.

НЕВСИПУЩА — невтомна.

ОДВОЛАЛИ — врятували.

ПРОГУЛО — минулося.

ХУТІР — фарма по-канадійському.

ЧУМАКУЄ — став чумаком. Возить далеко на торг господарські продукти, а звідти привозить всякий потрібний крам: сіль, вино, матерії, тощо.

ВАРЕНА — горілка.

ШКАНДИБАЄ — тяжко, втомлено йде.

НАЙНЯЛАСЯ — наймилася.

ПОСЛАЛА — постелила.

БРИЛЬ — капелюх.

СОХРАНЬ, БОЖЕ! — Борони, Боже!

ПАРЧА — дорогий рід матерії.

ГАБА — біле турецьке сукно.

ЖИТТЯ ШЕВЧЕНКА ВІРШАМИ

МЕНІ ТРИНАДЦЯТИЙ МИНАЛО:

Тарас Шевченко був якийсь час на 13-му року життя громадським пастухом овець. А був він тоді вже круглим сиротою: без матері й батька.

ХЛИНУЛИ — рясно потекли.

ПЛОСКІНЬ — то чоловічого роду коноплини, жіночого роду — матірки.

Я ТЕПЕР ЗГАДАВ (КІНЕЦЬ ПОЕМИ ГАЙДАМАКИ):

МІНЕЯ — церковна книжка, з молитвами й піснями на кожний день.

КОЛІВЩИНА — народня назва гайдамацького повстання у 1768 році.

СОН ПРО КОЗАКІВ:

Це уривок з поеми “Буває, в неволі іноді згадаю”.

ДУМИ МОЇ:

ПИЛИНА — порошок.

ОСТИЛО — обридло.

НИШКОМ — покрадьки, щоб ніхто не бачив.

ПОСПІДТИННЮ — попід тин, попід пліт, бездомно.

СХАМЕНЕТЬСЯ — спам'ятається.

ВШКВАРИВ — напів жартобливо: заграв.

КУХОЛЬ — чарка.

ЗГАДКА ПРО ОКСАНУ (ВІТЕР В ГАЇ НАГИНАЄ):

ПЕРЕКОТИПОЛЕ — такий бурян, що, коли висхне в осени, то вітер ним котить дуже далеко.

МИНАЮТЬ ДНІ:

Так, як і в звичайного смертельного, і в поета бувають хвилини, коли він відчувається втомленим, прибитим. Такий розстрій Шевченко описав у вірші “Минають дні”.

ЧОГО МЕНІ ТЯЖКО? . .

Відвідавши Україну в 1843 році, Шевченко почувався дуже пригнобленим, бо побачив, як стогнав у неволі та кріпацтві український народ, і поки що не бачив виходу для України. Такий настрій Шевченко описав в цій вірші.

ТРУДНЕ — змучене, втомлене.

НАВІСНИЙ — божевільний.

МИКОЛІ ГОГОЛЮ (ЗА ДУМОЮ ДУМА):

Микола Гоголь (1809-1852) — це геніяльний українець, що писав оповідання російською мовою. Найкраще його оповідання “Тарас Бульба”, де описано, як то старий козацький полковник і вбив свого власного сина Андрія, коли він оженився з ляхкою та став польським офіцером і почав водити поляків проти козаків. Про це то й натякає Шевченко в поемі. Мовляв, “Не заріже батько сина” за зраду, а продасть на службу ворогові . . .

ЗАДУМА (З ГАЙДМАК):

Це вступ до поеми “Гайдамаки”. Одиноке це місце, в якому Шевченко розкрив глибину своїх думок про світ та життя. В нього все вічне, безкрає. Каже Шевченко: “Як небо блакитне, нема йому краю, так душі почину і краю немає”.

ШЕВЧЕНКОВІ ДІТИ — його вірші.

ГОЛОС З НЕВОЛІ (ДУМИ МОЇ, ДУМИ МОЇ!):

В неволі, на засланні не хочять родитися в Шевченка думи. Тому кличе він їх ізза Дніпра, з України, щоб, мовляв, погуляти з убогими степовиками-киргізами, яким ще хоч волю не відібрали москалі-завойовники.

І ЗНОВ МЕНІ НЕ ПРИВЕЗЛА:

КАРАЮСЬ — мучусь.

НЕМАЄ ГІРШЕ, ЯК В НЕВОЛІ:

ВСУЄ — надармо, церковно-словянське слово.

ПЕЧАЛЬ НЕВОЛЬНИКА (І ЗОЛОТОЇ Й ДОРОГОЇ):

ПЕЧАЛЬ — терпіння.

ЗОРЕ МОЯ ВЕЧІРНАЯ! (З ПОЕМИ “КНЯЖНА”):

НЕХРЕЩЕНІ ДІТИ — русалки.

ВОВКУЛАК — мовляв, така то людина, що може перемінятися і в звірину — вовка.

СИЧ — рід сови.

ПОДЯКА З НЕВОЛІ:

ЧИТАЯ — читаючи, стара мовна форма, вийшла вже з ужитку.

ЛІЧУ В НЕВОЛІ ДНІ:

ГОДИ — літа, роки.

ЗЛАТО-СЕРЕБРО — золото-срібло, стара мовна форма.

НЕМА НАВІТЬ КРУГОМ ТЕБЕ ВЕЛИКОГО БОГА — мовляв, у пустині та ще в неволі здається, що й Бога там немає.

ГУЛЯВ БИ Я — прохожавсь би я.

ОГНІ ГОРЯТЬ:

АЛМАЗ — діамант.

ПОСАЖУ КОЛО ХАТИНИ:

ДРЕВА — дерева, стара форма слова.

ЗАПОВІТ:

Друга 8-рядкова строфа опущена.

КРУЧІ — дуже стрімкі, скалисті береги.

РЕВУЧИЙ — Дніпро.

СІМЯ — родина.

К І Н Е Ц Ь

